

VIDÉKI FOGLALKOZTATÁS MINT A VIDÉK GAZDASÁGI BIZTONSÁGÁNAK ALAPJA

Ritter Krisztián

NEMZETI KÖZSZOLGÁLATI EGYETEM
BUDAPEST

SZÉCHENYI 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

VIDÉKI FOGLALKOZTATÁS MINT A VIDÉK GAZDASÁGI BIZTONSÁGÁNAK ALAPJA

Szerző:

Ritter Krisztián

Szakmai lektor:

Dr. Káposzta József

Olvasószerkesztő:

Császár-Biró Anna

A kézirat lezárásának dátuma:

2018. február 10.

Kiadó:

Nemzeti Közszolgálati Egyetem
Közigazgatási Továbbképzési Intézet
www.uni-nke.hu

Felelős kiadó:

Prof. Dr. Kis Norbert rektorhelyettes
Címe: 1083 Budapest, Üllői út 82.

A kiadvány a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú,
„A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” című projekt
keretében készült el és jelent meg.

© Ritter Krisztián, 2020

© Nemzeti Közszolgálati Egyetem
Közigazgatási Továbbképzési Intézet, 2020

A mű szerzői jogilag védett. Minden jog, így különösen a sokszorosítás, terjesztés
és fordítás joga fenntartva. A mű a kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül részeiben sem
reprodukálható, elektronikus rendszerek felhasználásával nem dolgozható fel,
azokban nem tárolható, azokkal nem sokszorosítható és nem terjeszthető.

TARTALOM

1 BEVEZETÉS	5
2 A VIDÉKRŐL ÁLTALÁBAN	9
2.1 A vidék meghatározása	9
2.2 A vidéki térségek általános folyamatai	12
3 MUNKAERŐPIAC ÉS FOGLALKOZTATÁS	17
3.1 A munkaerőpiac jellemzői röviden	17
3.2 A mezőgazdasági foglalkoztatás befolyásoló elemei	18
3.3 A foglalkoztatás, munkanélküliség számbavétele	19
4 A VIDÉKI TÉRSÉGEK HELYZETE	23
4.1 A vidéki térségek helyzete az Unióban	23
4.1.1 Általános helyzet	23
4.1.2 Gazdaságszerkezet az Unióban	30
4.1.3 Foglalkoztatási szerkezet az Unióban	32
4.2 A vidéki térségek helyzete Magyarországon	33
4.2.1 Általános helyzet	33
4.2.2 Foglalkoztatás és a vidék	37
4.2.3 A mezőgazdaság szerepe hazánkban	42
5 FOGLALKOZTATÁS – VIDÉKBIZTONSÁG – VERSENYKÉPESSÉG	44
6 ÖSSZEGZÉS	46
7 FELHASZNÁLT IRODALOM	47

1 BEVEZETÉS

A KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 „**A vidékbiztonság, a biztonsági környezet hatása a vidék versenyképességére**” című projekt alaptanulmánya leszögezi, hogy a vidékbiztonság alapvető, elengedhetetlen eleme az állami létnek. A társadalmi munkamegosztás eredményeként a vidék látja el élelemmel a várost, az alapvetően mezőgazdasággal foglalkozó kisebb települések az iparra és szolgáltatásra épülő nagyobb városokat.

A vidék biztonsága nem csupán a vidéken élők és dolgozók fizikai biztonságát jelenti, hanem azt is, hogy képes-e egy ország megfelelő minőségű és mennyiségű élelmet (és vizet) biztosítani, különböző forrásokból (saját termelés, import) lakosai számára. Minél jobban önellátó egy ország, egy régió, annál stabilabb és biztonságosabb, hiszen nem függ a kereskedelmi lánc külföldi szakaszaitól (import), és a külföldi gazdasági, ipari behatásoktól sem. A vidék biztonsága – mind a vagyon, mind pedig az élet szempontjából – elengedhetetlen feltétele annak, hogy a vidék előállítsa és biztosítsa a szükséges élelmiszert az ország teljes lakossága számára. Az államnak mindent el kell követnie, hogy a vidék (mezőgazdasági termelő) és a város (mezőgazdasági fogyasztó) egyensúlya megmaradjon. Az egyensúly fenntartásának gazdasági, közigazgatási, jogi és fizikai biztonsági feltételei vannak, melyek szavatolása, kihívásokhoz illesztése állami funkció (szabályozás, szankcionálás, fizikai biztonság tekintetében) (Boldizsár-Szilágyi 2017).

A vidék biztonsága tehát kulcskérdés az állam stabilitása, biztonsága, fejlődése szempontjából. A jó állam nem csak az élet feltételeit kell, hogy szavatolja, de az életminőség javítása érdekében is erőfeszítéseket kell tennie, növelnie kell a vidék versenyképességét, élhetőbbé kell tennie a vidéket, és vonzóvá a mezőgazdasági termelést a gazdasági tevékenységi formák valamennyi szintjén, az egyéni vállalkozástól a kis- és közepes vállalkozásokon (KKV) át a nagyvállalatokig. A vidék biztonságának kulcskérdései:

- Élelem előállítás: termelés és tenyésztés, feldolgozás.
- Vízgazdálkodás: az öntözés és ivóvíz gazdálkodás, a vízbázisok védelme.
- Transzportálás: tárolás és szállítás, csomagolás, az élelem eljuttatása a nagy- és kifelhasználókhoz.
- Fizikai biztonság: a vidéken, mezőgazdaságból élők élet- és vagyonbiztonsága, a megtermelt javak vagyonbiztonsága is.
- Szabályozott tér: az állam szabályozó és szankcionáló funkcióival hatást gyakorol a vidék életére, gazdasági folyamataira. Elengedhetetlen, hogy e szabályozás biztosítsa önfenntartó módon annak kereteit, hogy a vidék előállíthassa (gazdaságosan) a város számára a víz után a második legfontosabb létfeltételt, az élelmiszert (Boldizsár-Szilágyi 2017).
- Gazdasági tér: a vidék, a mezőgazdasági termelés és a hozzá kapcsolódó ipar és szolgáltatás megélhetést biztosít az ott élők számára. Ha a gazdasági körülmények kedvezőek, nem csak a megélhetést, hanem a gyarapodást is biztosítják, így élhetőbbé, versenyképesebbé, vonzóbbá válik a vidék.

Jelen tanulmány szempontjából ez utóbbi, a gazdasági tér és a foglalkoztatás mint a megélhetés forrása kerül előtérbe. Mindezt a vidékgazdaság komplex témája mentén lehet jól értelmezni. Ugyanakkor fontos tisztában

lenni, hogy a korábbi évtizedek során a vidékbiztonságot meghatározó alapvető befolyásoló tényezők és folyamatok jelentősen megváltoztak, különösen a volt szocialista, illetve kelet-európai országok számára. Ennek egyik legszembetűnőbb eredménye, hogy a vidékgazdaság már nem az agrárium kizárólagosságával vagy kizárólagos dominanciájával jellemezhető, és a vidéki térségek fejlesztésekor ugyanazon fejlesztési elméleteket és gazdasági, társadalmi, környezeti és politikai tényezőket kell figyelembe venni, amelyeket a nem vidéki térségek esetében is. Alapvetően a vidéki térségek folyamatait is a globális gazdaság feltételrendszerei között kell értelmezni.

A világgazdaságban lejátszódó folyamatok, a globalizáció, az európai gazdaság térszerkezetének átrendeződése, az utóbbi évtizedekben a területi politika felértékelődéséhez vezetett. Mind a nemzeti kormányok, mind pedig az Európai Unió (továbbiakban EU) jelentősen átalakította a területfejlesztés cél-, eszköz-, és intézményrendszerét. Módosultak a regionális politikában alkalmazott alapelvek, a területi egyenlőtlenségek mérséklését szolgáló célok mellett egyre nagyobb súllyal szerepelnek az európai gazdasági tér versenyképességének erősítését szolgáló intézkedések. Fontos megállapítás, hogy a globalizáció és az új ténformáló erők hatásai az egyes régiókban, kistérségekben és a településrendszer különböző elemeiben eltérően érvényesülnek, nagyfokú különbségeket mutatnak (Horváth 2001).

A globalizáció két alapvető folyamata – a dereguláció kibontakozása és az informatikai-kommunikációs technológiák (továbbiakban IKT), technikák elterjedése – egyre kevésbé tették/teszik lehetővé a nemzeti kormányok számára, hogy közvetlenül befolyásolják a nemzetközi versenyt a hagyományos eszközeikkel (például exporttámogatások, vámok és illetékek stb.), ezért előtérbe kerültek a közvetett módszerek és eszközök. Ezek a közvetett módszerek főleg a vállalatok versenyelőnyeit meghatározó háttérfeltételekre, azaz elsősorban a versenyképességet befolyásoló üzleti környezet tényezőinek javítására irányulnak, és lényegében a globális versenyben való helytálláshoz szükséges vállalati versenyelőnyök javításának eszköztárát jelentik.

A globalizáció további alapvető következménye a térségek, lokalitások szerepének megváltozása és felértékelődése, ami azt is eredményezi, hogy ezeknek a feltételeknek a kialakítása mára nem csupán a kormányok felelősségkörébe tartozik, hanem az endogén fejlődésméletek, a saját erőből történő építkezés előtérbe kerülésével, az egyes települések, térségek feladatává is vált. Lényegében „az új területi politikák homlokterébe a térségek, régiók adottságai, potenciáljai kerültek, melyek a fejlesztésekhez mint belső, endogén erőforrások állnak rendelkezésre, és megfelelő körülmények közt aktivizálhatók” (Káposzta 2007, 89.).

A gazdaság alakító tényezőinek, alapvető folyamatainak lényeges eleme a vidék fogalmának megerősödése, átalakulása, új szerepkör betöltése, hiszen a fejlett országokban a vidék fogalma már jó ideje egy teljesen új társadalmi és gazdasági dimenziót fejez ki. Ennek külső megnyilvánulása az agglomerációk környékén tapasztalható egyre tömegesedő vidékre költözés, a vidék megszépülése, újjá rendezése, gazdasági fejlődése. Eközben fokozott figyelmet és jelentőséget kap a fogalomhoz kapcsolódva többek között a termékminőség, a közbiztonság, az egészség, a személyes fejlődés, az esélyegyenlőség, a pihenés stb. Emellett, mint a mezőgazdasági termelés és élelmiszer alapanyag előállítás fő helyszíne, a vidék természetesen továbbra is kitüntetett szerepet játszik az EU Közös Agrárpolitikájában (továbbiakban KAP) is.

Ugyanakkor, a vidék újfajta értékeinek hangsúlyozása ellenére, nem tekinthetünk el azoktól a problémáktól, melyek – az agrárium szerepének átalakulásával párhuzamosan – e területek néha igen súlyos gondját okozzák, és amelyeket az Unió is felismert, figyelembe vesz. Csak néhányat említve ezek közül: a perifériális vidéki területek elnéptelenedése, a munkalehetőségek beszűkülése, a fokozódó szociális terhek, az alapvető szolgáltatások elérhetőségének kérdése, a növekvő arányú szegénység és társadalmi kirekesztődés, stb.

A világgazdaságban az utóbbi évtizedekben lezajlott, zajló változásokat Magyarország sajátos helyzetből élhette meg, hiszen ezeken a változásokon túl a politikai és gazdasági átmenettel, az abból eredő következményekkel is meg kellett birkóznia. A folyamatok hatására joggal beszélhetünk nemcsak új társadalmi-gazdasági berendezkedésről és piacgazdaságról, hanem új területi szerkezetéről is. A területi különbségek néhol igen markánsan, néhol pedig mozaikszerűen, a nagyobb területi egységek belső tagoltságaként jelennek meg. Megfigyelhető a város-vidék ellentét erősödése, és általában a vidéki térségek, aprófalvak lemaradása. Napjainkra a dinamika, a gazdasági fejlődés és a versenyképesség dimenziójában van jelen a területi települési tagolódás, amelynek társadalmi feszültséget szító következményei nem kisebbek a megelőző időszaknál. Míg korábban helyes célként fogalmazódott meg a térségi válságkezelés, ma már a dinamika serkentése legalább azonos, ha nem nagyobb hangsúlyt kell kapjon a területi politikában, és a térségi vizsgálatoknak is előtérbe kell helyeznie ennek elemeit (Faluvégi 2004).

Összhangban a világgazdaságban lezajló folyamatokkal, a globalizációval és az EU területi politikáival (regionális- és vidékpolitika), hazánkban is rendkívül fontos szerepet kapnak a lokális, endogén erőforrások mint az önerőből történő építkezés alapkövei. Kiemelt fontosságot szerzett azoknak a tényezőknek a meghatározása, felkutatása, megszerzése vagy kialakítása, melyek egy-egy terület „önálló” gazdasági-társadalmi fejlődéséhez, fejlesztéséhez, mint kiinduló kínálati elem járulnak hozzá. Ehhez azonban – miközben a térszerkezeti differenciálódáshoz nagyban hozzájárulnak azok az öröklött problémák, melyek a korábbi gazdasági struktúrából, foglalkoztatási szerkezetből adódnak – nem minden esetben vannak meg az alapvető feltételek.

Visszafogottabban, de Magyarországon is megfigyelhető a vidék szerepének, funkcióinak újraértékelése. Kedvező jeleket tapasztalhatunk itthon is a vidékre költözésben (elsősorban az agglomerációk esetében), és az utóbbi években felerősödött az alapvető infrastruktúra térhódítása a kisebb, sőt az igen kis településeken is. A fogalom ártértékelődésének megjelenése mellett azonban napjainkig fontos feladat maradt az elmaradott, hátrányos helyzetű vidéki területek fejlődésének elősegítése, melyek maguktól nem képesek ezt a fejlődést generálni, elindítani. Az említett kedvező jelek nem általánosak, számos vidéki területre sokkal inkább az elvándorlás, elöregedés, a szolgáltatások kivonulása, a gazdasági, társadalmi leszakadás a jellemző. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a vidékpolitika sokszor felmerülő és sokat vitatott problémáját, nevezetesen az agrárgazdaság átalakulását sem.

Magyarországon a rendszerváltást követően gyökeresen megváltoztak a mezőgazdaság földhasználati és tulajdonviszonyai, átalakult a gazdálkodás szervezeti rendszere, üzemi struktúrája is. A változásokkal párhuzamosan az ágazat nemzetgazdaságban (GDP), és főleg a foglalkoztatásban betöltött szerepe jelentősen csökkent. Ezen változások jelentős részben általános – az Unióban és a fejlett országokban is megjelenő – tendenciának tekinthetők, ám a térszerkezet, a gazdaság térbeliségének megváltozása miatt nem egyenlő mértékben érintik, érintették az egyes térségeket. A negatív hatások az alapvetően mezőgazdasági hagyományokkal rendelkező, képzetlenebb és kedvezőtlenebb korstruktúrájú humán erőforrással rendelkező, városhiányos vidéki területeket jobban sújtják.

Az agrárium szerepének csökkenését kísérő egyik tipikus jelenség volt a korábbi mezőgazdasági munkaerő kiszorulása a munkaerőpiacról, illetve ennek a munkaerőnek a gazdaság más ágazataiba történő átáramlási nehézségei. Ezt a munkapiacra megjelenő réteget ugyanis nem mindig volt képes vagy hajlandó felszívni a gazdaság többi ága. Bukosza (2003) szerint, az ágazat által az átmenet után a 2000-es évek elejéig elengedett több mint félmillió ember közül 240-260 ezer nem tudott más munkakörben elhelyezkedni, és ez hozzájárult a területi különbségek fokozódásához. Ezt a tényt saját vizsgálatok egyértelműen megerősítették (lásd Ritter 2008). A mezőgazdasági foglalkoztatás hiánya, a területi egyenlőtlenségekkel való összefüggése felveti a versenyképességgel való összevetés fontosságát is.

Fentiekből kiindulva jelen tanulmány a vidéki foglalkoztatás oldaláról próbálja feltérképezni a vidéki térségek versenyképességének a vidékbiztonság átfogó kategóriájához való hozzájárulását. A vidék meghatározásán túl kitér a vidéki térségek alapvető folyamatainak, jellemzőinek bemutatására, melyhez a szakirodalmon kívül első-sorban a vonatkozó Uniós és hazai szakpolitikai elemzések adnak alapot. A főbb munkaerőpiaci alapok ismertetése után a monográfia a vidéki foglalkoztatás helyzetének taglalásakor kiemeli a mezőgazdaság jelentőségét, az agrárium szerepével kapcsolatos tendenciák bemutatását, valamint összegzi a vidék versenyképességével, annak foglalkoztatási aspektusaival kapcsolatos legfontosabb megállapításokat.

2 A VIDÉKRŐL ÁLTALÁBAN

A téma tárgyalása kapcsán fontos a vidék fogalmának a pontosabb meghatározása. Még mindig nem beszélhetünk ugyanis egységes álláspontról a kategória kapcsán, azt a kutatók és a szakirodalom körében számos vita övezi. A vidéki foglalkoztatás értékeléséhez feltétlen szükséges a vidéket érintő általános folyamatokról szót ejteni.

2.1 A VIDÉK MEGHATÁROZÁSA

Kulcsár (2017) szerint, miközben a vidék fogalmát sokan próbálták meghatározni, a definíció körüli viták nem enyhültek napjainkra sem. *„Számos vidékfogalom létezik, s mindegyik alapjául szolgálhat a vidéki térségek egyfajta elhatárolásának, azonosításának. A vidék fogalmát meghatározni, abban konszenzust kialakítani igen nehéz, mivel nemcsak időben, hanem térben is nagy változatosságot mutat, országon belül, országok és földrészek között. Ennek a konszenzusnak elérése eddig nem is sikerült”* (Kulcsár 2017, 83.). A meghatározást nehezíti, hogy a vidéki térségek alapvető folyamatai és jellegzetességei a globális feltételrendszerek között folyamatosan változnak. Kovács és szerzőtársai (2015) – miközben megállapítják, hogy sokak szerint a vidéki terek jól definiálhatók és objektív mutatók segítségével egzakt módon körülírhatók, míg mások megkérdőjelezik a vidékfogalmak általános érvényét és időtállóságát – az eddigi eredményeket, különböző nézeteket és polémiákat áttekintve arra a végkövetkeztetésre jutottak, hogy a „vidék” mint tércategória pontosan nem határozható meg.

Ezen megállapításból is kiindulva jelen fejezet a téma összetettségénél fogva csak egy rövid, áttekintő ismeretést nyújt a fogalmat övező szakmai véleményekről, meghatározva az Unióban és Magyarországon hivatalosan vidékként használt kategóriákat.

A vidék, a vidéki vagy rurális terület pontos meghatározása nemzetközi szinten nehézkes, hiszen egy igen összetett társadalmi, gazdasági és kulturális fogalomról van szó. Ez még szűkebb földrajzi értelemben is igaz, mivel még az Unión belül sem beszélhetünk egységes használatról. Számos esetben a vidék negatív értékekkel párosul, a fejlettebb, illetve városi területek ellentétéként (urban-rural viszony), vagy kizárólag, mint a mezőgazdasági termelés színterét kezelik. Jó összefoglalót nyújt Bengs és Schmidt-Thomé (2005), akik szerint a meghatározások alapja általában a vidéknek, mint „nem városi” területnek a definiálása, vagy a vidéki „identitás” fontosságát megalapozó jellemzők, például az extenzív földhasználat, a falvak jelenléte, társadalmi szokások stb. hangsúlyozása. Starosta (1994) alapján átfogó értelemben a ruralitásnak három dimenziója van: a foglalkozási, a szociokulturális és az ökológiai. Foglalkozási értelemben a ruralitás a mezőgazdaság (vagy más nyersanyagtermelő ágazat) szinonimája. Szociokulturális értelemben olyan életstílust jelent, amelynek alapját a várositól eltérő értékrendek, viselkedési formák és társadalmi attitűdök képezik. Az ökológiai ruralitás a természeti környezet fontosságának a felismerése az ember társadalmi életének minősége szempontjából.

Az egyes országokban – már túllépve a fogalom általános megközelítésén – különféle mutatószámokkal határolják le azon területeket, melyeket a különféle fejlesztési politikákban rurális területként definiálnak. Miközben

túlnyomórészt a népsűrűségen, lakónépességen alapuló kategorizálással, az urbánus területektől, városoktól való megkülönböztetéssel találkozunk, egyre inkább terjed az a szemlélet, hogy a globális versenyben, a régiókon belül, elsősorban a nagyvárosok és vonzaskörzetük vesznek részt sikeresen, de a köztük elhelyezkedő, döntően externáliákra támaszkodó térségek nem. Ebben a felfogásban az urbánus térségek és a fejlődés fő hordozói a nagyvárosok és vonzaskörzetük által alkotott csomóponti régió, a rurális térségek pedig az urbánus térségek közötti kevésbé fejlett teret töltik ki (Bengs – Schmidt-Thomé 2005).

A konkrét lehatárolást illetően nemzetközileg az OECD által kidolgozott – a népsűrűségen, valamint az urbanizáltság mértékén alapuló – kategorizálás a legelfogadottabb. Stratégiai dokumentumaiban és elemzéseiben az Európai Unió is ezt a lehatárolást követi. Az OECD eredeti meghatározása szerint vidéki település az, melynek a népsűrűsége 150 fő/km² alatt van. Ez alapján:

- Alapvetően városi térség (Predominantly Urban Region): ahol a vidéki településen élők aránya kevesebb, mint 15%.
- Jellemzően vidéki térség (Significantly Rural vagy Intermediate): ahol a vidéki településen élők aránya 15-50 % között van.
- Alapvetően vidéki térség (Predominantly Rural): ahol a vidéki településen élők aránya több mint 50% (lásd OECD 1994a).

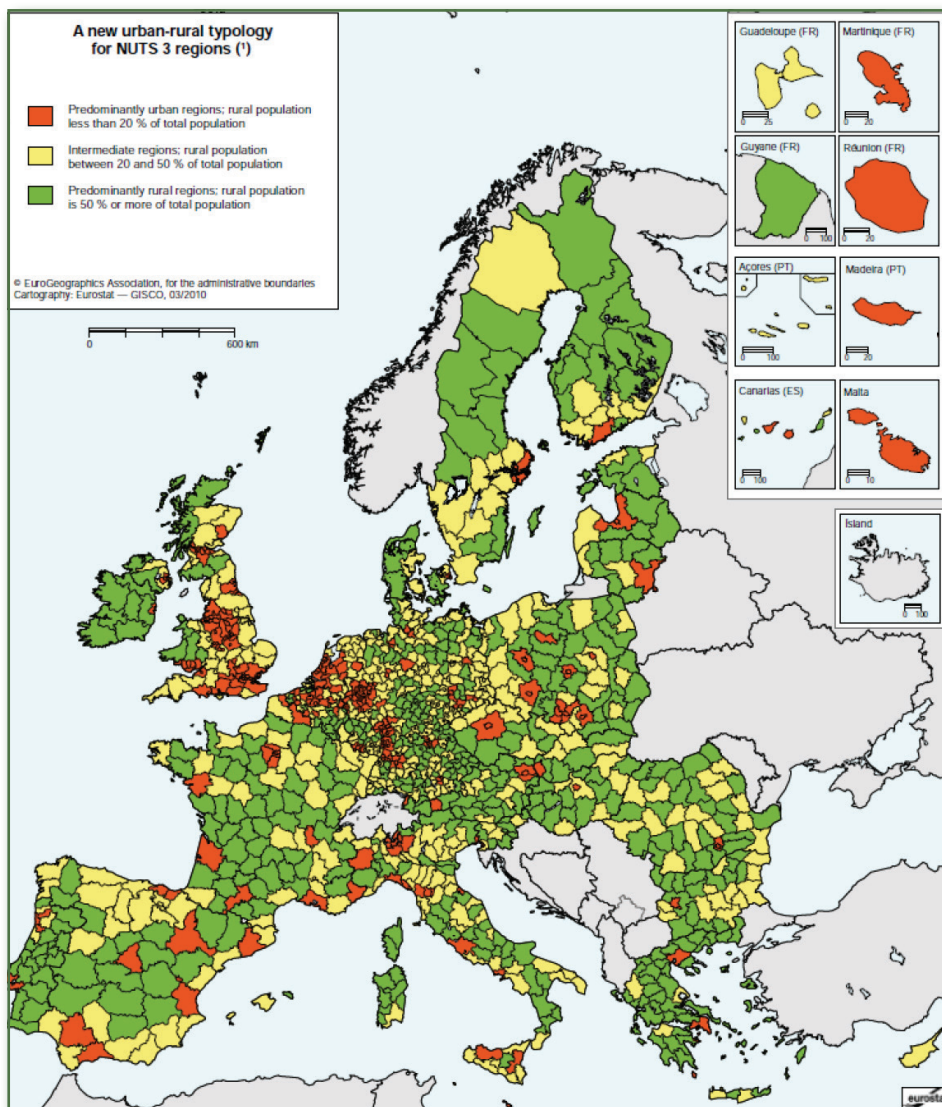
A módszert kiegészítették még a nagyobb városközpontok torzító hatásának megfelelően az alábbi feltételekkel:

- Amennyiben adott, alapvetően vidékinek titulált térségben van olyan város, amelynek legalább 200 ezer lakosa van, ami a régió lakosainak legalább 25%-át reprezentálja, automatikusan jellemzően vidéki térség besorolást kap.
- Ha az adott jellemzően vidéki térségben van olyan város, amelynek lakosságszáma meghaladja az 500 ezer főt, valamint amely a régió lakosainak legalább 25%-át reprezentálja, azt alapvetően városi térségnek kell tekinteni (Eurostat 2015).

A fentiekben bemutatott eredeti lehatárolás torzításai miatt az OECD 2010-től új város-vidék lehatárolást vezetett be, mely úgynevezett népességi rács alkalmazásán alapul. A vidéki cellák népességének aránya alapján:

- Alapvetően vidéki térség (Predominantly Rural), amelyben a vidéki cellák népességének aránya több mint 50%.
- Jellemzően vidéki térség (Significantly Rural vagy Intermediate), amelyben a vidéki cellák népességének aránya 20 és 50% között van.
- Alapvetően városi térség (Predominantly Urban), amelyben a népesség kevesebb, mint 20%-a él a vidékinek minősített cellákban.

Az új tipológia a korábbinak megfelelően veszi figyelembe a nagyvárosi központok jelenlétét az egyes térségek besorolásának korrekciójánál. Az új lehatárolás szerint az EU területének 56%-a számít túlnyomórészt vidéki térségnek (lásd 1. ábra), ahol a lakosság 24,1%-a él. Az egységes használat nehézségei miatt az Unió, az OECD és az Európa Tanács, a rurális térségek meghatározását nemzeti hatáskörbe utalta, hogy azok a nemzeti sajátosságok figyelembevételével dolgozhassák ki vidékfejlesztési politikájukat, annak gyakorlati alkalmazását. Miközben a kategorizálást övező hazai szakmai vélemények megosztottak, általánosságban Magyarországon is igaz a vidékiségnek mint az urbánus területek ellentétének, a mezőgazdasági tevékenység fő színterének a megközelítése, illetve esetenként a negatív értékmérőkkel történő leírás.

1. ábra: Az EU NUTS 3 régiói az OECD vidékkategorizálása alapján

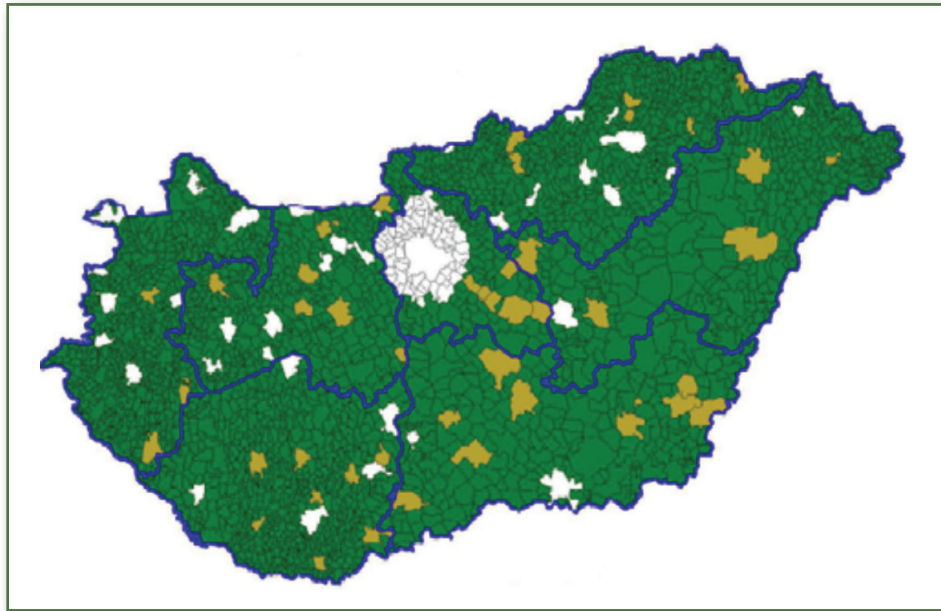
Megjegyzés: ■ Alapvetően városi ■ Jellemzően vidéki ■ Alapvetően vidéki térségek

Forrás: Eurostat, 2010

A „hivatalos” és aktuális vidékmeghatározáshoz a vonatkozó vidékfejlesztési politika, illetve az annak kapcsán kidolgozott vidékfejlesztési programban (Magyarország Vidékfejlesztési Program – VP, 2014) lefektetett szabályozás nyújt segítséget. A 2014-2020-as programozási időszakban a program település szinten határolja le a vidékfejlesztési forrásokra jogosult területeket. Vidéki térségnek minősül (2. ábra) a 6. prioritás alkalmazása szempontjából az a település, ahol közigazgatási jogállástól (város/község) függetlenül:

- a népesség 10 ezer főnél kevesebb, akkor is, ha a népsűrűség meghaladja a 120 fő/km² értéket;
- a népsűrűség 120 fő/km² érték alatt van;
- a fenti kritériumok alapján nem jogosult városok külterülete 2%-nál magasabb külterületi lakossági arány esetén – például városok külterületi tanyái.

Alapvetően nem jogosult a fenti jellemzők ellenére sem: Budapest és a budapesti agglomerációhoz tartozó települések.

2. ábra: Vidékfejlesztési támogatásra jogosult települések Magyarországon

Megjegyzés: ■: Jogosult ■: Külterületével jogosult : Nem jogosult

Forrás: VP, 2014

A vidéki térségek meghatározása, definiálása után a következő fejezet megpróbálja röviden összefoglalni a vidéket érintő legfontosabb folyamatokat, változásokat, és bemutatni egy helyzetképet, amely keretül szolgál a vidéki foglalkoztatás értelmezéséhez.

2.2 A VIDÉKI TÉRSÉGEK ÁLTALÁNOS FOLYAMATAI

Általános tendenciaként a vidéki térségek helyzetét a globalizáció hatásai formálják. A globalizáció és a vidék kapcsolatának elemzése ugyanolyan sokrétű és alapos megfontolást igénylő feladat, mint magának a globalizációnak az értelmezése. A hatásoknak, azok mértékének és következményeinek megítélését illetően itt sem találkozhatunk egységes állásponttal. Anélkül, hogy az ezeket övező vitákra és véleményekre részletesen kitérne a tanulmány, ebben az esetben is csak a téma szempontjából legfontosabb és általánosan elfogadott megállapításokat ismerteti.

Mindenképpen kijelenthető, hogy a globalizálódó világ gazdaság és az azt kísérő folyamatok, a gazdaság alapvető tényezőinek és folyamatainak megváltozása nem hagyta érintetlenül a vidéki területeket sem. Az egyes vidéki területek másképp és másképp reagáltak a globalizálódó tőkére, a nemzetközi migrációra és kereskedelemre, a nemzeti szabályozás deregulációjára és a privatizációra (Bengs – Schmidt-Thomé 2005).

A vidéki térségek számára a globalizáció egyszerre jelent lehetőségeket és fenyegetést. Egyrészt új lehetőségeket kínál, másrészt a versenyhelyzetet is növeli, mivel a nemzetközi konkurencia betör a helyi piacokra (Swinburn et al. 2004).

Fontos tényező a globalizációhoz kapcsolódó lokalizáció is, mely a vidéki területek felértékelődéséhez és a lehetőségek kiszélesedéséhez vezetett, a helyi értékek és a belső erőforrások szerepének előtérbe helyezése által. A világgazdaság folyamatainak hatására, világosan körvonalazódnak a vidék szerepének és funkcióinak változásai. Ezen változások (például a vidék elnéptelenedése illetve egyes területek újraneépítése, az ingázás és a társadalmi mozgások, a növekvő rekreációs és tájfenntartási, környezetvédelmi igény, a gazdaság újszerű térbeli szerveződése) Európa nyugati országaiban már az 1970-es években jelentkeztek, míg Kelet-Európában a piacgazdasági átmenettel kezdődtek/erősödtek fel (Kovács 2003). Ilbery és Bowler (1998) a gazdasági és társadalmi változások hatására kialakuló „poszt-produktivista” vidékről (post-productivist countryside) beszél, ahol a térhasználat újfajta módjai fedezhetők fel (például turizmus, rekreáció, környezetmegőrzés stb.), ahol erősödik a szolgáltatások, az ipar és a technológia terjedése, miközben a vidéki területek egyre inkább differenciálódnak (kísérő jelenséggé tette érhető az újraneépítés – vagy éppen az elvándorlás). Clout (1993) szerint az egész vidéki gazdaság integrálódott a regionális és nemzeti, illetve a nemzetközi gazdaságba, és már jóval összetettebb és sokrétűbb, mint akár fél évszázada. Mindeközben az agrártermelés szerepe folyamatosan csökken, és a mezőgazdaság „csupán” a gazdaság egyik termelési szektora. Csité (2005) már egyenesen a „mezőgazdaság utáni” vidékről beszél. Mindebben jelentős szerepe van annak, hogy a globalizáció hatásai, a technológiai fejlődés által jelentős mértékben érintett, erősen intenzifikálódó agrárium már jóval kevesebb embert foglalkoztat, és elveszíti korábbi, a vidék társadalma számára meghatározó funkcióit.

A vidék funkcióiban történő változások szoros összefüggésben vannak a vidéki társadalom és gazdaság változásaival. Ezek a változások Kulcsár (2017) alapján alapvetően három dimenzióban mutatkoznak meg, melyek a következők:

- a vidéki gazdaság szerkezetének átalakulása;
- a vidéki társadalom szerkezetének átalakulása;
- a területi differenciálódás és/vagy közeledés.

Heilig (2002) felsorolásában a vidék funkciói, szerepei közt (az élelmiszer ellátás minőségének és megbízhatóságának befolyásolása a mezőgazdaságon keresztül; a természeti erőforrások biztosítása; rekreációs tevékenységek színtere; a biodiverzitás tartalékainak helyszíne) már megjelenik az urbánus területekhez közel lévő vidéki térségek egyre vonzóbb lakóhelyként történő beazonosítása, a városi lakosság tömeges agglomerációba költözése, a szuburbanizáció új hulláma.

A változások összeköthetők az urbanizálódás folyamatával, amely Enyedi (1998) alapján nem csak a városi népesség folyamatos növekedését (városodás) jelenti, de a falu és a város társadalmi egységesülési folyamatát, a korábbi technikai civilizáció és életforma elterjedését is az egész településhálózatban (városiasodás). A helyi társadalom szerkezete is megváltozott, mivel az eredeti közösségeket fokozatosan kiegészíti vagy felváltja a városokból kiköltöző réteg. Valér (1987) már egyenesen a falusi társadalom városiasodásáról beszél, és míg Európa fejlettebb országaiban a fentebb vázolt átalakulás többé-kevésbé már lezajlott, Közép-Kelet-Európa országaiban még jelenleg is tart ez a folyamat.

A vidék funkcióinak változását kutató szerzők között egyetértés mutatkozik abban, hogy:

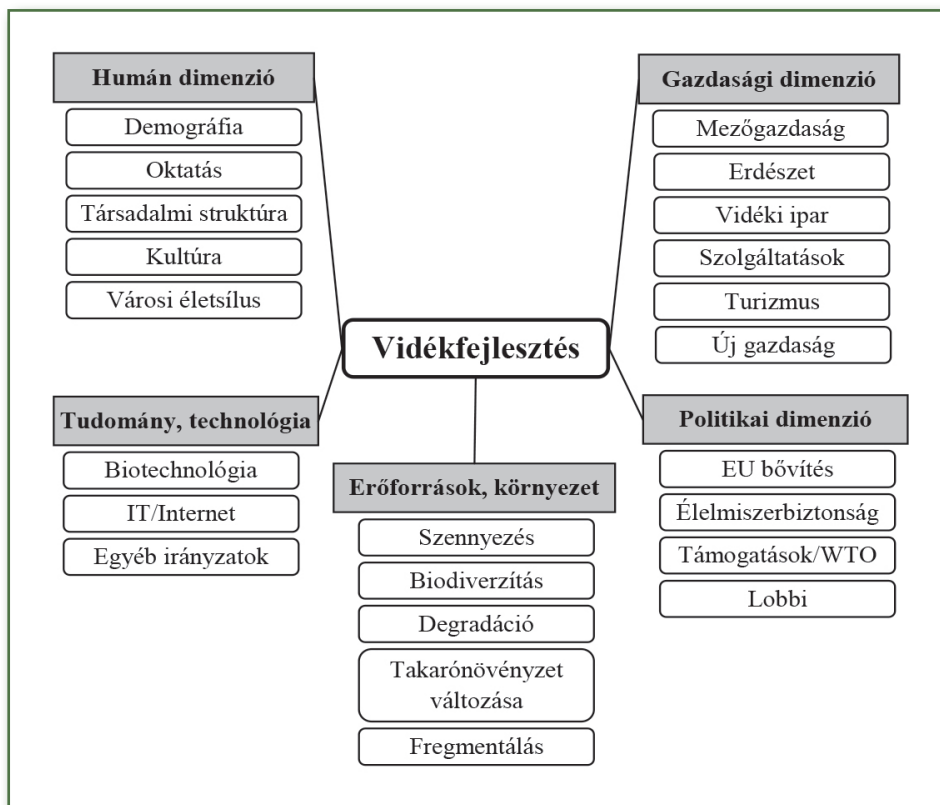
- a vidéki térségeket az új funkciók és gazdasági szereplők megjelenése ellenére az urbanizált területekhez képesti általános lemaradás, leszakadás jellemzi;
- a változásokban fontos szerepet játszott a mezőgazdaság (elsősorban foglalkoztatási) szerepének, mint a vidéki gazdaság korábbi gerincének a visszaszorulása;¹ valamint hogy
- a globalizálódás következményeként a helyi erőforrásokra építő, lokális fejlesztések kerültek előtérbe.

Az endogenitás ugyanis (miközben a vidéki térségek gazdasági és társadalmi átalakulása számot kell vessen a globalizáció kihívásaival, amennyiben az adott térség versenyképességét akarja javítani), a helyi adottságokra alapozott társadalmi és gazdasági válaszok megfogalmazását segíti (Kulcsár 2006). Az endogén modell előtérbe kerüléséhez nagyban hozzájárult, hogy egyre nyilvánvalóbbá vált: a mezőgazdaság a vidéki területek fejlesztéséhez csak részben tud hozzájárulni.

A változásokkal párhuzamosan, a fejlett országokban a vidékpolitika reterritorializációja megy végbe. A vidéki területek fejlesztését célzó megközelítésekben a szektorális politikát a területi elvű és a vidéki térségek egészét érintő politikák váltják föl (Ray 1998), miközben a vidékfejlesztés dimenziói kitágulnak (3. ábra). Ezek Heilig (2002) felsorolásában a következők:

- a humán dimenzió;
- a gazdasági dimenzió;
- a természeti erőforrások és a környezet;
- a politikai dimenzió;
- a technológiai dimenzió.

¹ Nem csak a mezőgazdaság jelentőségének visszaszorulása okoz problémákat, hanem az ágazathoz kötődő feldolgozó és kiegészítő szolgáltatató ágazatok (például bőr- és fafeldolgozás, az élelmiszer-feldolgozás, gépszolgáltatások stb.) városi területeken történő gazdasági és földrajzi koncentrálódása is (European Foundation... 1999).

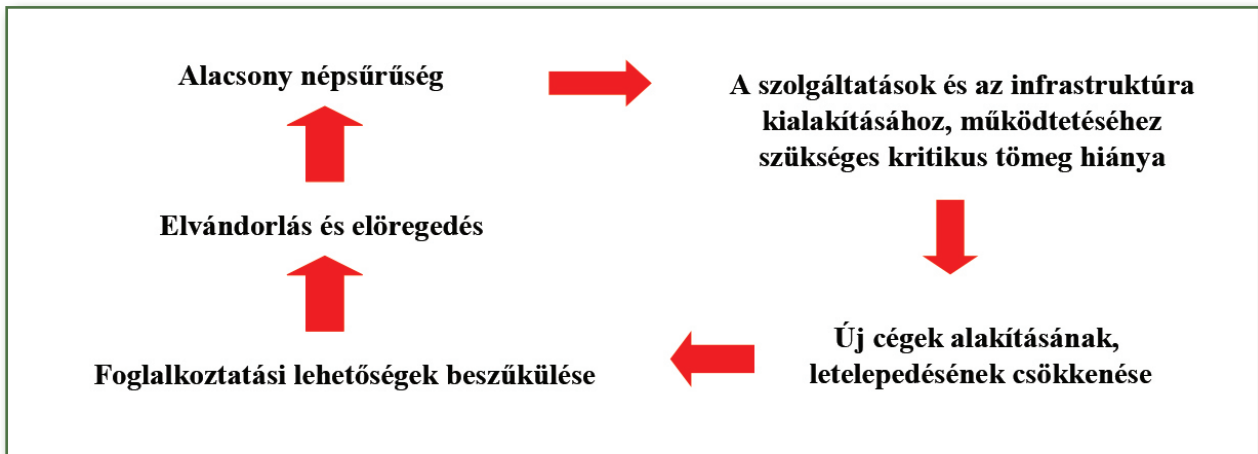

3. ábra: A vidékfejlesztés dimenziói

Forrás: Heilig (2002, 6.) alapján saját szerkesztés, 2018

Az OECD a fentebb vázolt folyamatok kapcsán már új területi szempontú megközelítés szükségességéről, új vidéki paradigmáról ír az azonos című kiadványában (OECD 2006), melyben összefoglalja a vidéket érintő társadalmi, gazdasági változások legfontosabb elemeit. Bár az OECD szerint a rurális nem tekinthető a fejletlen szinonimájának, a vidéki térségek összességében a többi térséghez képest jelentős (társadalmi-gazdasági) lemaradást mutatnak, aminek megjelenési formája többek között a nagy arányú munkanélküliség, az elvándorlás, az elöregedés, a kedvezőtlen képzettség, az infrastruktúra kiépitetlensége, a szolgáltatások alacsony szintje.

A munkahelyek hiányában felerősödő demográfiai problémák (elvándorlás, öregedés) következtében a gazdasági szereplők is elhagyják, elkerülik a területet. Ez tovább erősíti a foglalkoztatási problémákat. Patrick (1997) a vidéki területek hanyatlásának ezen körfolyamatát a halmozott körforgás elvének (vicious circle of declining rural regions) nevezi (4. ábra). A jelzett folyamatot nagyon sokszor az agrárágazat visszaszorulásának köszönhető, csökkenő foglalkoztatottság idézi elő.

4. ábra: A halmozott körforgás elve

Forrás: OECD (2006, 32.) alapján saját szerkesztés, 2018

A foglalkoztatás tehát alapvetően befolyásolja – vagy akár indikálja – egy térség helyzetét, és a vidéki területek esetében a mezőgazdasági foglalkoztatás problémái jelentős kihatással lehetnek a gazdasági-társadalmi helyzetre. Ennél fogva a következő fejezet a foglalkoztatással, munkanélküliséggel, agrár-foglalkoztatással kapcsolatos, a téma szempontjából kiemelten kezelendő megállapításokat próbálja röviden bemutatni.

3 MUNKAERŐPIAC ÉS FOGLALKOZTATÁS

A vidéki foglalkoztatás részletes elemzése előtt érdemes néhány szóban a munkaerőpiaccal, foglalkoztatással, munkanélküliséggel, valamint a mezőgazdasági foglalkoztatást befolyásoló elemekkel foglalkozni.

3.1 A MUNKAERŐPIAC JELLEMZŐI RÖVIDEN

A munka korlátozottan helyettesíthető, sokszínű és különböző teljesítményű, sajátos termelési tényező, allokációja a munkaerőpiacon történik. A munkaerőpiac alapvető szereplői a munkaadók és a munkavállalók. A munkaerő hasznosítását, a foglalkoztatás színvonalát a munkaerőpiac kiterjedtsége, összetétele és fejlettsége határozza meg.

A munkaerő kínálatát a háztartások jövedelemhez, megélhetéshez jutásának igénye motiválja. A munkaerő mennyiségét hosszú távon demográfiai folyamatok, valamint a munkaképes népesség munkavállalási hajlandósága befolyásolja, amely gazdasági aktivitásuk forrása. A foglalkoztatás szintjét a népesség iskolázottsága és a családi munkamegosztás jellege is meghatározza (Tímár 1991 idézi Bíró – Székely 2012).

A munkaerő kereslete a munka határterméke, amelyet végeredményben a gazdaság egészének fejlettsége határoz meg. Egyrészt a tőke és a természeti erőforrások mennyiségétől, a technológia színvonalától, másrészt a munka minőségétől, a szakismerettől, a képzettségtől, a műveltségtől és általában az oktatás színvonalától függ (Bíró – Székely 2012).

Tiszta helyettesítési hatás esetén a gazdaság teljesítménye a munka határtermékével növekszik, ekkor csak megnövelt munkakínálattal érhető el nagyobb fogyasztás. Tiszta jövedelmi hatás esetén a gazdasági teljesítmény a munka határtermékének növekedése nélkül is magasabb lehet (például működő tőke beáramlása esetén), ekkor a munkakínálat csökkenése mellett is növekszik az életszínvonal. A gazdasági fejlődés alacsonyabb szintjén a helyettesítési hatás az erősebb, a magasabb szintnél a jövedelmi hatás (Tömpe 2006 idézi Bíró – Székely 2012).

A munka ára a munkabér. Felső határát a vállalatok jövedelmezőségi viszonyai, alsó korlátját a létminimum, a munkavállalók rövid és hosszú távú megélhetési, képzési és családfenntartási ráfordításai határozzák meg (Gábor 1998 idézi Bíró – Székely 2012).

A munkaerőpiac sajátosságai Lászó (2007) alapján az alábbiak:

- A szereplők viselkedését korlátozott racionalitás (eltérő esélyek és lehetőségek, szubjektív döntések, késleltett reagálás) jellemzi.
- Differenciált (térben és szakmák szerint), korlátozottan átlátható (információhiány), korlátozottan rugalmas (lefelé viszonylag rugalmatlan bérek).
- A munkavállalók munkapiaci pozíciójára az asszimetria (a munkaadók előnyösebb alkupozícióban vannak) jellemző, a hátrány érdekképviselettel ellensúlyozható.
- Működésébe az állam gazdasági és társadalmi okokból beavatkozik. Gazdaságilag a megfelelő mennyiségű és minőségű munkaerő rendelkezésre állását, társadalmilag az életszínvonal emelkedését várják el.

- A munkahelyhiány miatt jelentkező munkaerő felesleg, illetve a munkaerőhiány okán keletkező betöltetlen álláshelyek következménye a munkanélküliség.
- Területi sajátossága, hogy a központi gazdasági térségek megközelíthetősége a munkaerőpiaci teljesítmény és részesedés megszerzésének meghatározó tényezője és feltétele. A SERA (2006) alapján a gazdasági aktivitás és a foglalkoztatás színvonala alacsonyabb a külső, periférikus térségekben, mint a központi városi térségekben, valamint a munkanélküliségi mutatók is jellemzően az előbbi térségekben magasabbak.

3.2 A MEZŐGAZDASÁGI FOGLALKOZTATÁS BEFOLYÁSOLÓ ELEMEI

Fontos körbejárni, hogy a vidéki foglalkoztatásban kiemeltként kezelt mezőgazdasági foglalkoztatás trendje milyen elemekkel magyarázható. A szakirodalom alapján az Unió tagállamait tekintve ezek a következők:

- *A technológiai fejlődésnek köszönhető munkaerő-megtakarítás* (erről részletesen lásd Swinnen – Dries 2003 vagy Henkel 2004), melynek hatását már az Unió jelentései (SERA 2006, EC 2006c) különösen a 2004 után csatlakozó tagországok esetén korábban is prognosztizáltak.
- *A makrogazdasági környezet változása.* Bár a rövid távú vizsgálatok (OECD 1994b) nem mutatták ki, de a hosszabb távú kutatások alapján (például Andermann – Schmitt 1996) egyértelmű az összefüggés a gazdasági növekedés, az egyéb foglalkoztatási lehetőségek bővülése és a munkaerő mezőgazdaságból történő kiáramlása közt, különösen az önellátó kisgazdaságok területén. Ezt a vidéki területek szempontjából azért probléma, mivel „*az önellátó kisgazdaságok szerepe a rejtett mezőgazdasági munkanélküliség kezelésében igen jelentős*” (Pouliquen 2001, 85.). A nemzetgazdaság más ágazataiban elérhető magasabb jövedelem is az ágazatból történő kiáramlást erősíti (Swinnen – Dries 2003).
- *A gazdálkodás szerkezete.* Az alacsony mezőgazdasági munkatermelékenységgel rendelkező régiókban bizonyíthatóan jelentősebb munkaerő csökkenés következett be, mint a magas termelékenységekkel rendelkezőkben. Ahol a foglalkoztatottak (a nem-családi munkaerő) száma magasabb volt, gyorsabban zajlottak a folyamatok. Egyes régiókban gyorsította a folyamatokat a kicsi, kevésbé specializálódott farmok jelenléte is (Swinnen – Dries 2003, Swinnen et al. 2005).
- *A gazdálkodók demográfiai jellemzői és végzettsége.* A képzettség növekedése egyik oldalon ugyan jelentheti a gazdaság vezetésének, menedzselésének javulását is, de egyúttal az agráriumon kívüli foglalkoztatás kilátásait is. A szakképesítés nélküli, másmilyen munkatapasztalattal nem rendelkező, középkorú gazdák esélyei azonban korlátozottak, és a vizsgálatok alapján (például Andermann – Schmitt 1996), lehetőség szerint a nyugdíjazásig folytatják a gazdálkodást. Ugyanakkor a fiatalabb, jobban képzett generáció „kimaradása” – különösen a kis családi gazdaságok esetén, amikor az örökös nem folytatja a termelést – jelentősen hozzájárul a mezőgazdasági munkaerő szerkezetének változásához. Ennek is köszönhetően, számos közép-kelet-európai tagállamban az agrár munkaerő alacsonyabb képzettsége, és romló korstruktúrája hátráltatja a szükséges szerkezetátalakítási folyamatokat a mezőgazdaságban (Rizov – Swinnen 2004, IAMO 2004).
- *A vidéki munkaerőpiacok alacsony színvonalúak.* A munkaerőpiaci részvétel és teljesítmény vidéken mérsékelt, mivel a munkaképes korú népességen belül az idősebbek aránya magasabb, a nők munkavállalási hajlandósága alacsonyabb, valamint az álláslehetőségek hiányából eredően a potenciális munkavállalók jelentős része – egy időt követően – a munkakeresést is feladja (Bíró – Székely 2012).

- *Az agrártámogatások alakulása.* Bár elsősorban a termelékenységre és a jövedelmekre gyakorolt hatását szokták vizsgálni, a mezőgazdasági árak és jövedelmek befolyásolásán keresztül a KAP hatással van az agrár munkaerő alakulására is, ahogy ezt az OECD (1994c) korábbi jelentése is alátámasztja. Breustedt és Glauben (2007) becslései azt mutatják, hogy a magasabb támogatás és output árak csökkentik a mezőgazdasági termelés feladásának mértékét az európai országokban. A piacok működését befolyásoló mezőgazdasági támogatások hatására jelentős mennyiségű többlet termelési erőforrás (közte munkaerő) kerül felhasználásra. A támogatások függetlenítése a kibocsátástól mérsékli a munkaerő-kiáramlást.

Hasonló eredményre vezettek, és valamennyire tovább is léptek azok az esettanulmányok, melyeket a vidéki foglalkoztatásról készült tanulmányhoz készítettek el (lásd SERA 2006, 190-213.). Ezek már a vidékfejlesztési politikát mint a KAP részét, eszközét vizsgálták. A tanulmány(ok) fontos megállapítása, hogy – bár a vidékfejlesztés különböző intézkedéseinek hatása nem tekinthető egységesnek – a vidékfejlesztési politika inkább a meglévő agrárfoglalkoztatás megtartásában játszik szerepet, azon felül nem teremt új munkahelyeket.

3.3 A FOGLALKOZTATÁS, MUNKANÉLKÜLISÉG SZÁMBAVÉTELE

A foglalkoztatási helyzet kimutatására több lehetőség is van, ezek közül elsősorban a foglalkoztatottsági rátát, illetve a problémák indikálására elsősorban a munkanélküliségi mutatókat szokták alkalmazni. A téma jellegénél fogva a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya, annak változása is kiemelten fontos.

A foglalkoztatási szerkezet teljes körű felmérésére a népszámlálások alkalmasak. A népszámlálás többek közt a népesség nagyságára, eloszlására és szerkezetére, a foglalkozásra, munkanélküliségre, a munkaerő szerkezetére stb. vonatkozó legfontosabb adatforrás, településsoros bontásban. Az országok többségében a nemzeti statisztikai szolgálat feladata a népesség és a lakásállomány teljes körű számbavételét szolgáló népszámlálások lebonyolítása, az összegyűjtött adatok közzététele. Hivatalos népszámlálásokra Magyarországon 1870 óta évtizedenként² került sor, a legutóbbit – igazodva az ENSZ, illetve az EU Statisztikai Hivatalának irányelveihez is – 2011-ben hajtották végre.

A mezőgazdaság szerepére a mezőgazdasági foglalkozásúak teljes foglalkoztatottságon belüli arányából következtethetünk, foglalkozási főcsoport alapján. A foglalkozás megnevezés a ténylegesen gyakorolt tevékenység tartalmából indul ki, emellett lényeges csoportképző ismérvként kezeli az adott foglalkozás gyakorlásához szükségesnek ítélt szakértelmet, tudást. A mezőgazdasági foglalkozású főcsoportba tartoznak: a növénytermesztési; az állattenyésztési és állatgondozási; az általános mezőgazdasági; valamint az erdő-, vadgazdálkodási, halászati, növényvédelmi, növényegészségügyi és talajvédelmi foglalkozásúak.

Ugyanakkor a mezőgazdasági tevékenységek jellegzetességeiből, a statisztikai adatgyűjtés sajátosságaiból is eredően jól ismert, hogy az agrárgazdaság foglalkoztatásban betöltött szerepének a tökéletes érzékeltetésére a magyar statisztikák nem teljesen alkalmasak. Érzékletes, hogy már a KSH 1996. évi mikrocenzusából is kiderült,

² Kivétel ez alól az 1941-es és az 1949-es népszámlálás volt. A népszámlálások közti időszakban az úgynevezett mikrocenzus alapján következtethetünk a végbemenő népesedésszint változásokra.

hogy a hivatalos 8,6%-os mezőgazdasági foglalkoztatási arányhoz képest, az akkori 14 éven felüli népesség 34%-a, 2 millió 900 ezer fő végzett mezőgazdasági tevékenységet (Dajka 1999). A 2000. évi Általános Mezőgazdasági Összeírás (ÁMÖ 2000) szerint, az összes népesség 20,3%-a, a munkavállalási korú népességnek 23,4%-a végzett valamilyen mezőgazdasági tevékenységet, a hivatalos 6,6%-os értékhez képest.

A Központi Statisztikai Hivatal a lakosság gazdasági aktivitásának – foglalkoztatottságának és munkanélküliségének – vizsgálatára 1992-ben új statisztikai adatgyűjtést vezetett be. A munkaerő-felmérés, ami a magánháztartásokra kiterjedő reprezentatív felvétel, a 15-74 éves személyek gazdasági aktivitásáról nyújt információt. Az adatgyűjtés célja, hogy a foglalkoztatottság és a munkanélküliség alakulását a nemzetközi statisztikai ajánlásoknak megfelelően, a mindenkori munkaügyi szabályozástól, illetve annak változásától függetlenül, a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) fogalmait felhasználva figyelje meg. A lakosság körében végzett munkaerő-felmérés a nemzetközi gyakorlatban a foglalkoztatottság, a munkanélküliség és az alulfoglalkoztatottság egyidejű, átfogó és konzisztens mérésének általánosan elterjedt eszköze. Az adatok feldolgozásának technikája biztosítja az osztályozásból adódó torzítások minimálisra csökkentését (mivel az egyes csoportokba való besorolás szigorú kritériumok szerint történik), ugyanakkor bizonyos fokú szabadságot is enged a nemzeti sajátosságok figyelembevételénél.

A munkanélküliség számbavétele is körültekintést igénylő feladat. A közgazdászok a munkanélküliség három fajtáját különböztetik meg a munkapiac állapotának jellemzésére: a súrlódásos (frikciós), a strukturális és a konjunkturális munkanélküliséget (Samuelson és Nordhaus 2000).

A súrlódásos munkanélküliség azért alakul ki, mert az emberek folyamatosan áramlanak a régiók és munkahelyek között, valamint áthaladnak életük különböző szakaszain. Mivel a munkavállaló önként válik munkanélkülivé (vagy marad munkanélküli), mert nem fogadja el a munkahely által kínált bér- vagy egyéb feltételeket, önkéntes munkanélküliségről is beszélhetünk. Ez a típus a teljes foglalkoztatás esetén is előfordulhat.

A strukturális munkanélküliség annak a jele, hogy nincs összhang a dolgozók kínálatának és keresletének szerkezete között: növekszik a kereslet az egyik munkafajta iránt, miközben csökken a másik iránti kereslet, a kínálat pedig nem alkalmazkodik elég gyorsan. Gyakran figyelhetők meg strukturális egyensúlytalanságok foglalkozási ágak vagy régiók között, ahogy bizonyos szektorok növekednek, mások pedig hanyatlanak.

A konjunkturális munkanélküliség akkor alakul ki, ha alacsony a munka iránti összes kereslet, vagyis amikor a foglalkoztatás az aggregált kínálat és kereslet közötti egyensúlyhiány miatt csökken.

A munkanélküliség a fenti típusokon kívül más szempontok szerint is felosztható. Időtartam alapján lehet tartós³ vagy átmeneti munkanélküliség, illetve szezonális munkanélküliség. Társadalmi csoportok alapján beszélhetünk ifjúsági, női, kisebbségi munkanélküliségről (Obádovics 2004). Megkülönböztethetünk önkéntes vagy kényszerű munkanélküliséget, illetve a keletkezésének módja szerint megkülönböztethetünk elbocsátottakat, újra munkába állókat (korábban kilépett és most ismét állást keresők), első munkahelyet keresőket (pályakezdők) és kilépetteket (Samuelson – Nordhaus 2000).

Samuelson és Nordhaus (2000) alapján közgazdaságilag munkanélküli: aki nem dolgozik, a megelőző négy hét során határozottan állást keresett, átmenetileg elbocsátották és várja a visszahívását, vagy arra vár, hogy a követ-

³ Tartósan munkanélkülinek általában az egy évnél régebben munkát kereső munkanélkülit nevezzük, bár sok esetben a statisztikák – így a KSH is – a 180 napon túli munkanélküliséget már tartós munkanélküliségként kezeli.

kező hónapban munkára jelentkezessen. A nemzetközi ajánlások szerint munkanélkülinek tekintendő minden olyan 15-74 éves korú személy, aki a vonatkozó héten nem dolgozott, és nincs olyan munkája, amitől ideiglenesen távol volt; aktívan keresett munkát az adatfelvételt megelőző négy hétben; munkába tudna állni két héten belül,⁴ ha találna megfelelő állást. A Foglalkoztatási Hivatal szerint „*regisztrált munkanélküli az, akit nyilvántartásba vettek (regisztrálták), nem tanuló, nem nyugdíjas, munkaviszonnyal nem rendelkezik, foglalkoztatást elősegítő támogatásban nem részesül, munkát vagy önálló foglalkozást keres és munkavégzésre rendelkezésre áll. Az alkalmi munkavégzés nem kizáró ok a regisztráció alól*” (Laky 2003, 159. és 162.).

A munkanélküliek számbavétele kétféle módon történik hazánkban. Az első nyilvántartás a nyolcvanas évek végétől a munkaügyi kirendeltségek nyilvántartása, a regisztrált munkanélküliek adatbázisa volt. Törvényi úton 1991-ben szabályozták,⁵ ki minősül munkanélkülinek, ki jogosult támogatásokra, szolgáltatások igénybevételére. A másik nyilvántartás forrása a KSH 1992-ben bevezetett munkaerő-felmérése, mely az ILO (International Labour Office) ajánlásain alapul, így nemzetközi összehasonlításra is alkalmas módon méri a munkanélküliséget (Laky 2003).

A munkanélküliek eltérő nyilvántartási rendszeréből fakadóan, a munkanélküliség mérésére is többféle módszer alakult ki. A kétféle adatgyűjtési rendszerre két különböző mérési eljárás épül. A KSH munkaerő-felmérésén alapuló munkanélküliségi ráta (a munkanélkülieknek a megfelelő korcsoportba tartozó gazdaságilag aktív népességben belüli aránya) az egységes nemzetközi módszertanból fakadóan nemzetközi összehasonlításokat tesz lehetővé. Előnye az, hogy a munkanélküliek felmérése mellett a foglalkoztatottak felmérése is megtörténik. Hátránya azonban a reprezentatív mintavételen alapuló becslés, mely nem teszi lehetővé a kisebb területi egységekre történő számításokat.

A másik módszer a regisztrált munkanélküliek létszáma alapján számított munkanélküliségi ráta, amely a meghatározás alapján „*a regisztrált munkanélküliek zárónapi létszáma az előző év január 1-i gazdaságilag aktív népesség százalékában*” (Laky 2003, 163.).⁶

A regisztráción alapuló nyilvántartásnak, bár megvannak a maga korlátai (a törvényi szabályozás változásai, a támogatási rendszer módosulása nagymértékben befolyásolja a munkanélküliek számának alakulását), előnye, hogy teljes körű nyilvántartásból készül. Így kisebb területi egységek – kistérségek, települések – összehasonlítására is alkalmas. Problémát jelent a kistérségi-települési szintű idősoros elemzések esetében a gazdaságilag ak-

⁴ Azokat az embereket, akik életkoruk vagy a szakképzettségük hiánya miatt már lemondtak arról, hogy állást keressenek, de adott esetben munkába tudnának állni két héten belül, passzív munkanélkülinek nevezzük. Ez a réteg nem jelenik meg a munkanélküliek nyilvántartásában (nincsenek regisztrálva), mégis számolni kell velük (Dövényi és Tolnai 1993). A passzív munkanélküliek „*a kihasználatlan munkaerő-kínálat részét képezik, ezért rejtett munkanélkülieknek tekinthetők*” (Csaba 1998, 15.).

⁵ A foglalkoztatás elősegítéséről, és a munkanélküliek ellátásáról szóló – azóta többször módosított – 1991. évi IV. Trv.

⁶ Andor (2000) szerint azért is tér el egymástól a két számítási mód, mert azok is regisztrálhatják magukat munkanélküliként, akikkel a KSH-statisztika nem számol. Ugyanis a hivatal felmérésében nem számít munkanélkülinek, aki a megkérdezés hetében akár egyórányi jövedelemszerző munkát végzett. Eltérést jelent az is, hogy a KSH csak azokat veszi be a munkanélküliek közé, akik a megkérdezést megelőző egy hónapban aktívan kerestek munkát. Tehát a KSH felmérésében követelmény a munkanélküli állapothoz, hogy az illető akarjon, és ha alkalma van, tudjon is munkát vállalni. Ezeket a feltételeket a munkaügyi központok kevésbé tudják ellenőrizni.

tív népesség adatának a népszámlálásokhoz kötődő volta. A gazdaságilag aktív népességről (a foglalkoztatottak és a munkanélküliek összege) csak a népszámlálások időpontjára rendelkezünk teljes körű pontos információval. A népszámlálások közötti időszakban mikrocenzus alapján végeznek becslést, ami megyei, regionális és országos szinten használható a ráta kiszámításához, de kistérségi, települési szinten nem. Emiatt az olyan elemzésekhez, ahol országon belüli, megyei szint alatti összehasonlítást végzünk, a regisztrált munkanélküliek arányával (regisztrált munkanélküliek aránya a munkanépes korú népességben belül) helyettesítjük a munkanélküliségi rátát (Obádovics 2004).

4 A VIDÉKI TÉRSÉGEK HELYZETE

Az előző részekben bemutatott fogalmak, általános tendenciák és munkaerőpiaci ismeretek után ez a fejezet a vidéki térségek helyzetét mutatja be a legfontosabb adatok segítségével, mind az Unió mind hazánk vonatkozásában, külön figyelmet szentelve a foglalkoztatás és a mezőgazdaság szerepének

4.1 A VIDÉKI TÉRSÉGEK HELYZETE AZ UNIÓBAN

4.1.1 Általános helyzet

A demográfiai változások tekintetében Európát két jelentős fejlődési tendencia jellemzi: a hosszú múltra visszatekintő urbanizáció (amelynek köszönhetően az emberek és a gazdasági szereplők a távolabb eső vidéki térségekből a városi térségek és a jobban megközelíthető vidéki térségek felé költöznek); és az újabb eredetű dezurbanizáció, amely a városi térségekből irányul a megközelíthető vidéki térségek felé (az új közlekedési és információ-kommunikációs infrastruktúra fejlődésének köszönhetően). Ennek eredményeként a túlnyomóan vidéki térségek jobban megközelíthető részei növekedési zónának minősülnek, és gazdasági szerkezetük egyre inkább hasonlít a városi területekéhez. Ezzel szemben, a kiemelkedően vidéki térségekben, még mindig csökkenő a népesség és a gazdasági tevékenységek. Az általános szinten érvényes folyamatok, mutatók jelentős eltéréseket takarnak az egyes tagállamok között és azokon belül, és sokszor nem mutatják az elmúlt évtizedekben regionális szinten végbement fontos változásokat (EC 2013).

Ugyanakkor még az átlagos számok tekintetében is megállapítható, hogy a munkanélküliségi ráta általában jelentősen magasabb a vidéki térségekben, az egy lakosra jutó jövedelem körülbelül fele akkora, a nők foglalkoztatási aránya alacsonyabb, a szolgáltatási ágazat kevésbé fejlett, általában kevesebb a felsőoktatási végzettséggel rendelkező. Néhány vidéki régióban hatalmas probléma a távoli és periférikus fekvés. A hátrányok általában még jelentősebbek a túlnyomóan vidéki régiókban, valamint a legkülső régiókban, ahol a gazdaságok kisméretűek, elszigeteltek, zord éghajlati körülményeknek vannak kitéve, és a termelési skálájuk korlátozott. A lehetőségek, a kapcsolatok és a képzési infrastruktúra hiánya különösen nagy problémát okoz a nők és fiatalok esetében. A vidéki térségek hátrányos helyzetben vannak, mert nem tudnak ugyanolyan szintű és minőségű szolgáltatásokat biztosítani, mint a városi térségek. A szolgáltatások (a közutak, a tömegközlekedés, az informatika stb.) területén tapasztalható lemaradás megnehezíti azok dolgát, akik a vidéki térségekben szeretnének élni és dolgozni (EC 2013).

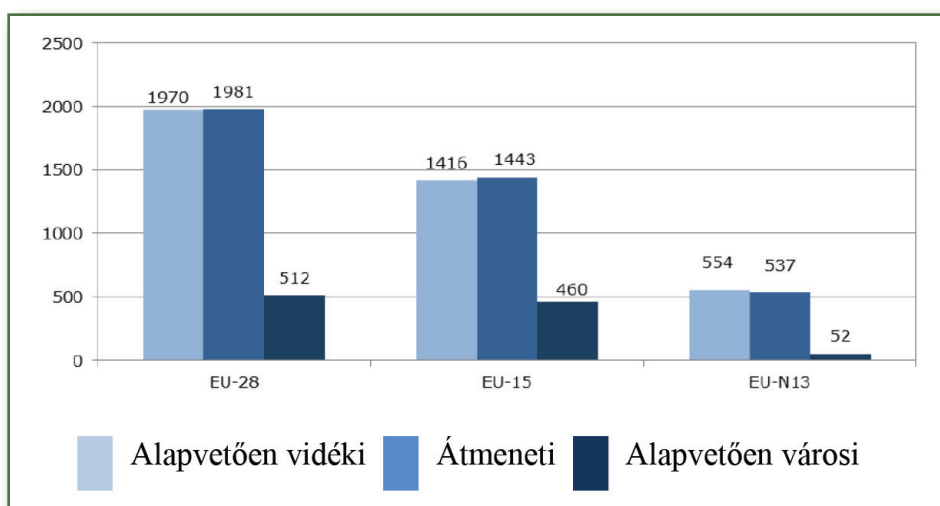
Ugyanakkor az Unió területfejlesztési irányelveit felvázoló – már 1999-ben elfogadott – Európai Területfejlesztési Perspektíva is kiemelte, hogy számos fejletlen vidéki területen a mezőgazdasági tevékenység fenntartása gazdasági terhet jelent, illetve ezen túlmenően, a periférikus elhelyezkedésből és szerkezeti hátrányokból (gyenge elérhetőség, alacsony népsűrűség, gyenge infrastruktúra, versenyképtelen mezőgazdaság) adódóan jelentős gazdasági problémák jelentkezhetnek (lásd EC 1999a).

A termelő ágazatok háttérbe szorulásával, a terciér szektor erősödésével a mezőgazdaság helyzete, helye a nemzetgazdaságokban (foglalkoztatás, GDP-hez való hozzájárulás) világviszonylatban is egyre gyengül. Az ezred-

fordulót követően erre az OECD kutatása is felhívta a figyelmet (OECD 2006), valamint már akkor az Unió tanulmánya (SERA 2006) is szintén megállapította, hogy a Közösségen belül, a mezőgazdaság foglalkoztatásban és a GDP-ben betöltött szerepe húsz év tendenciáit figyelembe véve – a Közös Agrárpolitikát érintő reformok mellett is – folyamatosan csökken. Mindezen tényezők mellett indokolt a vidéki térségeket – esetenként tagállami szinten is – részletesebben elemezni.

Az alapvetően vidéki térségek az EU teljes területének (EU-28, 2015) 44%-át, a jellemzően vidéki területek másik 44%-át, míg a városi területek 12%-át teszik ki. Az általános adatok mögött, mind a 2004 előtti tagországok (továbbiakban EU-15), mind a 2004-ben vagy utána csatlakozó tagországok (továbbiakban EU-N13) esetén az alapvetően és jellemzően vidéki térségek megközelítőleg egyensúlyban vannak egymással. Ugyanakkor, miközben az alapvető vidéki térségek kicsit hangsúlyosabbak (48,4%) az EU-N13 országokban, itt a városi térségek aránya csupán 4,6% (5. ábra).

Tagállami szinten már jelentős eltérésekkel találkozni. Írország, Finnország, Észtország, Portugália és Ausztria területének több mint 80%-a alapvetően vidékinek minősül. Ezzel szemben a legvárosiasodottabb országok közé tartozik Málta, Hollandia, az Egyesült Királyság és Belgium (EC 2016).

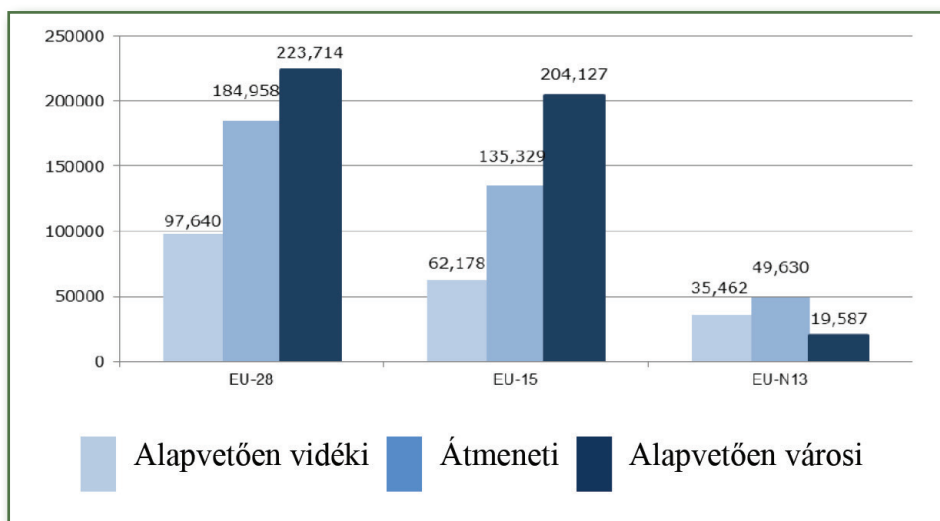

5. ábra: Az EU területének megoszlása régió-típusok szerint, 2015 (1000 km²)

Forrás: EC 2016

A munkaerőpiac kínálati oldalára alapvető hatással vannak a demográfiai folyamatok. Az Eurostat kiadványa alapján 2015-ben kicsivel több mint egynegyede (28%) az Unió teljes lakosságának vidéken élt, kicsivel nagyobb aránya (31,6%) kisvárosokban és a szuburbanizációkban, míg legnagyobb része (40,4%) nagyvárosokban. A 2010 és 2015 közötti időszakban a vidéki térségek lakossága kismértékű (1,7%) növekedést mutatott, a kisvárosok és szuburbánus területek népessége valamivel nagyobb arányban (4,7%) bővült, miközben a nagyvárosokban szolid népességcsökkenés volt tapasztalható. Mindez összefüggésbe hozható azokkal a folyamatokkal, melyek a nagyvárosok lakosságának az agglomerációkba, vidéki területekre való kiköltözésével jellemezhetők (Eurostat 2017).

Az EU dokumentuma alapján a teljes lakosság 44%-a él alapvetően városi, 36,4%-a jellemzően vidéki térségben (6. ábra), miközben a 2004 után csatlakozott országokban 47,2% jellemzően vidéki és 33,9% alapvetően vidéki térségekben (2015-ben. Forrás: EC 2016).

6. ábra: Az EU lakosságának megoszlása régió-típusok szerint, 2015 (1000 lakos)

Forrás: EC 2016

A népesség eloszlása az egyes régiótípusok közt nagyfokú különbségeket mutat tagállami összehasonlításban. Írország, Szlovénia és Románia lakosságának több mint 50%-a él vidéki térségben, míg hét másik tagországban – Máltán, az Egyesült Királyságban, Hollandiában, Spanyolországban, Belgiumban, Lettországban és Svédországban – a lakosság döntően urbánus (EC 2016).

2010 és 2015 között a 28 tagú Unió népessége átlagosan 1%-kal nőtt, ezt elsősorban a régi tagállamok 1,6%-os népességnövekedése okozta, miközben a 2004 után csatlakozó országokban átlagosan 1%-os népességcsökkenés következett be. A régió-típusok tekintetében mind a teljes EU-28, mind a régi EU-15 alapvetően városi területei gyarapodtak (2,6 és 2,8%-kal), míg az EU-N13 esetén az alapvetően vidéki térségek átlagosan 3,8%-os csökkenését lehet kiemelni (EC 2016).

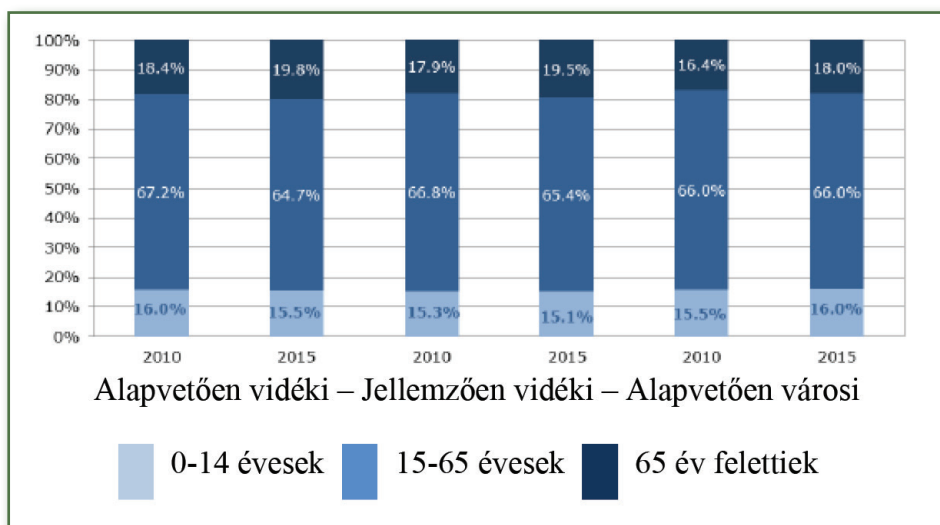
A népességcsökkenésben jelentős szerepe van a vándorlásnak. Elsősorban a kelet-európai tagországokban, ahol 2000 és 2008 között 1,2 millió ember hagyta el a vidéki térségeket, ami 2,8%-os csökkenést okozott az össznépességben. Ezzel ellentétben az EU-15 országok vidéki térségeibe ugyanezen időszakban 4,5 millió ember költözött, 6,4%-os növekedést eredményezve a lakosságszámban (lásd EC 2013 és SEGIRA 2010).

Mint már a fejezet elején említésre került, két jelentős folyamatot lehet kiemelni az európai országok vonatkozásában. Az egyik a régebb óta tapasztalható urbanizációs folyamat (urbanization), melynek során a távolabbi vidéki területek lakossága áramlik a városi területek, illetve a városokhoz közeli, elérhető vidéki térségek felé. A másik az úgynevezett dezurbanizáció (counter-urbanization), mely kevésbé régi folyamat, és elsősorban a városi élet nyomása alól szabadulni igyekvő, a városhoz közeli vidéki térségekbe kiköltöző réteget jelenti, melynek alapjául a közlekedési és az infokommunikációs infrastruktúra által teremtett, vidéken is elérhető lehetőségek szolgálnak. Utóbbi jelenség különösen tetten érhető Franciaország és az Egyesült Királyság esetén. Ezen túlmenően megemlíthető az az úgynevezett visszavándorlás, melynek során a korábban városi területekre vagy külföldre költöző népesség visszatér eredeti falujába (EC 2016).

A kelet-európai országok vidéki területeire ezzel szemben az a jelentős, elsősorban a nagyobb városokba (jellemzően a fővárosba) vagy külföldre irányuló elvándorlás jellemző, melyet a szakirodalom rural exodus-ként nevez,

és amely elsősorban a fiatalok, a szakképzettek és a nők érintettsége végett a vidéki térségek kiürülésének, elszegényedésének a kockázatát hordozza. Ez elsősorban Bulgária, Litvánia, Lengyelország és Románia esetében érhető tetten (EC 2016).

A foglalkoztatás lehetőségeit, kínálati oldalát befolyásolja a népesség korösszetétele is. Az Unió népességének 15,6%-a volt 15 évesnél fiatalabb, 18,9%-a 65 évnél idősebb, míg 65,5%-a gazdaságilag aktív (15 és 64 év közötti korosztály) 2015-ben. 2010 és 2015 között az idősek aránya mindhárom régiótípus esetén növekedett, a gazdaságilag aktívak aránya pedig a vidéki térségekben csökkent, a városi térségekben nem változott (7. ábra). A fiatal generáció aránya a városi térségek esetén mutat kismértékű növekedést, míg a vidéki térségekben csökkent (EC 2016).

7. ábra: A korszerkezet változása az EU régió-típusai szerint, 2010-2015 (%)

Forrás: EC 2016

A 2004 előtt és után csatlakozó tagországok esetén ismét lehet különbségeket felfedezni. A fiatalok aránya az EU-15-ök városi térségeiben a legnagyobb (16,1%) és az EU-N13-ak városi térségeiben a legkisebb (14,1%). Az idősek aránya az EU-15 tagállamok alapvetően vidéki térségeiben 6,8%-kal, jellemzően vidéki térségeiben 3,7%-kal haladja meg az EU-N13 tagállamok hasonló területeinek átlagát. Az aktív népesség aránya az újabb tagországok esetén minden régió-típusban nagyobb (67-69%), mint a korábbi tagországok esetén (63-66%) (EC 2016).

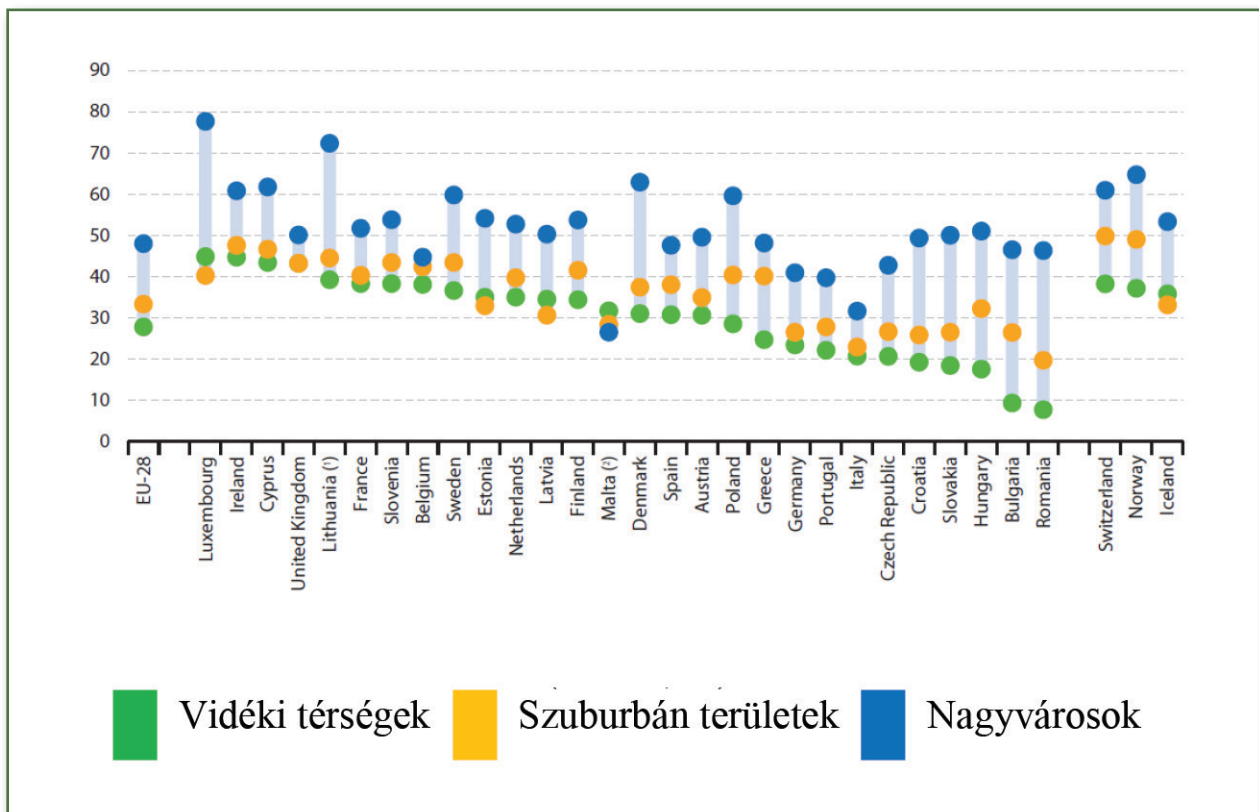
Az időskorú eltartottak aránya⁷ az EU egészére 28,8% (2015), ami azt jelenti, hogy durván négy aktív korúra jut egy időskorú. Az arány magasabb a 2004 után csatlakozó országokban (29,9%), mint a korábbi tagországokban (24,7%). Utóbbiak vidéki térségeiben a mutató értéke 35,5%, miközben az egész Unió tekintetében a legalacsonyabb értékeket a városi területek mutatják (EC 2016).

A munkaerő – és a lakosság – minőségi összetételét mutatja az iskolázottság, illetve az ezzel összefüggő tényezők. Az Eurostat kimutatása alapján a 18-24 éves korosztályban az iskolát idő előtt elhagyók aránya az Európai

⁷ Az egy aktív korúra jutó 65 évnél idősebbek aránya.

Unió vidéki térségeiben 12,2%-ot ért el, a kisvárosi és agglomerációs térségekben 11,5%-ot, a nagyvárosokban 9,8%-ot. Az átlagos értékek mögött ezúttal is lehet differenciálni. Néhány keleti és déli tagállamban (ilyen Szlovákia, Spanyolország, Görögország, Magyarország, Észtország, Románia és Bulgária) jelentősen nagyobb ez az arány a vidéki térségek esetében (7,3-25,8%-kal több, mint a nagyvárosokban), míg Franciaországban, Németországban, Belgiumban, Ausztriában és Máltán a nagyvárosi értékek meghaladják a többi térségét (Eurostat 2017).

Az iskolázottságot a másik oldalról vizsgálva megállapítható, hogy az EU-28 30-34 éves vidéki lakosságának valamivel több mint egynegyede (27,9%) rendelkezik felsőfokú végzettséggel (8. ábra).

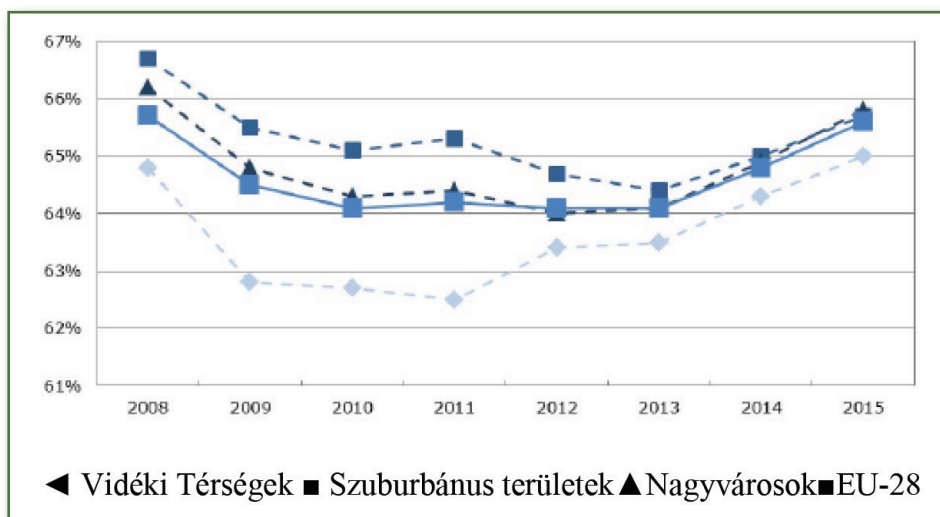
8. ábra: Felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya a 30-34 éves korosztályban városiasodottság szerint, 2015 (EU-28, %)

Forrás: Eurostat 2017

Ugyanez az érték 33,4% a kisvárosi és agglomerációs térségek esetén, és 48,1% a nagyvárosi lakosság esetén. Hosszabb távon vizsgálva nemcsak hogy folyamatosan a vidéki térségek mutatják a legalacsonyabb értékeket, de a nagyvárosi térségekhez viszonyított lemaradásuk is nőtt. 2004-ben a vidéki térségek lemaradása 13,4% volt (21% a nagyvárosok 34,3%-ához képest), míg 2014-ben már 20,5% (ez 2015-re 20,2%-ra esett vissza). Tagállami szinten a vidéki térségek 30-34 éves lakosságának felsőfokú végzettsége nagyfokú eltéréseket mutat, kezdve Luxemburg 44,9%-os értékétől (ahol a nagyvárosi érték 77,7%) egészen a 10%-os Romániáig és Bulgáriáig (ahol a nagyvárosi mutató közel 47%). A vidéki térségek alacsonyabb értékei egyébként minden egyes tagállamra jellemzőek (Málta értékeit az alacsony megbízhatóság miatt figyelmen kívül lehet hagyni). A nagyvárosok kedvezőbb értékei több okra is visszavezethetők. Egyrészt az egyetemek és felsőfokú oktatási intézmények elsősorban itt találhatóak, más-

részt a jóval dinamikusabb és specializáltabb munkaerőpiac jóval vonzóbb ezekben a térségekben a végzősök számára (Eurostat 2017).

Az aktív korúak (15-64 évesek) foglalkoztatottsági rátájára a 2008-2010-es periódusban a gazdasági válság rányomta a bélyegét, aminek következtében a mutató 65,7%-ról 64,1%-ra esett vissza a kérdéses időszakban (9. ábra). Azt követően viszonylagosan stabil maradt 2012-ig, onnantól pedig ismét lassú növekedésnek indult, elérve a 65,5%-ot 2015-re, ami 1,5%-os növekedést jelent a 2010-es értéket (EC 2016).

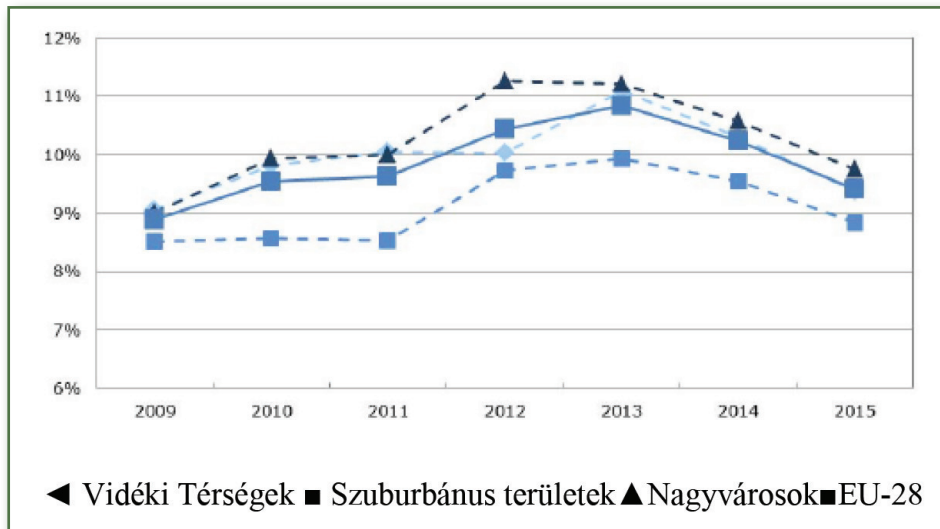
9. ábra: Az EU foglalkoztatási rátája (15-64 évesek) térség-típusok szerint, 2008-2015 (%)

Forrás: EC 2016

A foglalkoztatási ráta trendje mindegyik régiótípusban hasonló volt, annyi megjegyzéssel, hogy a vidéki térségek mutatói folyamatosan átlag alattiak. A nagyvárosok mutatói átlag körül alakultak, miközben a kisvárosok és agglomerációk átlag feletti eredményt produkáltak (EC 2016).

2015-ben a legjobb foglalkoztatást Svédország (75,5%), Hollandia (74,1%) és Németország (74%) mutatta, míg a skála másik felén Görög-, Horvát- és Olaszország helyezkedik el, 51 és 56% közötti értékekkel. Szintén Görögország mutatja a legnagyobb visszaesést 2010-2015 között (8,3%), melyet Ciprus követ (6,2%-os visszaeséssel). Ugyanebben az időszakban csupán tíz tagország jellemezhető negatív trenddel, miközben a többiben pozitív változás volt tapasztalható. Ezek közül kiemelhető Észtország (10,7%-os növekedéssel), Lettország és Litvánia (+9,6%), valamint hazánk (+9%). A legnagyobb átlagos foglalkoztatási rátát mutató országokban a legjobban teljesítő területek mind a vidéki térségeik voltak. Ezzel ellentétben jellemzően az átlagosan legalacsonyabb nemzeti értékeket mutató tagállamokban a városi térségek jellemezhetők a legjobb foglalkoztatással az országon belül (EC 2016).

Az ILO már korábban bemutatott módszertana alapján számolt munkanélküliségi ráta 2013-ban tetőzött, 10,8%-os értékkel, ami összefüggésbe hozható a gazdasági válság okozta hatásokkal. 2015-re a ráta 9,4%-ra esett vissza, 0,8%-os csökkenést mutatva 2014-hez képest. A különböző térségtípusok hasonló trendet mutatnak, annyi megállapítással, hogy a városi térségek munkanélküliségi rátája kicsivel átlag feletti, az agglomerációs térségek pedig valamivel átlag alatti értékekkel jellemezhetőek (10. ábra).

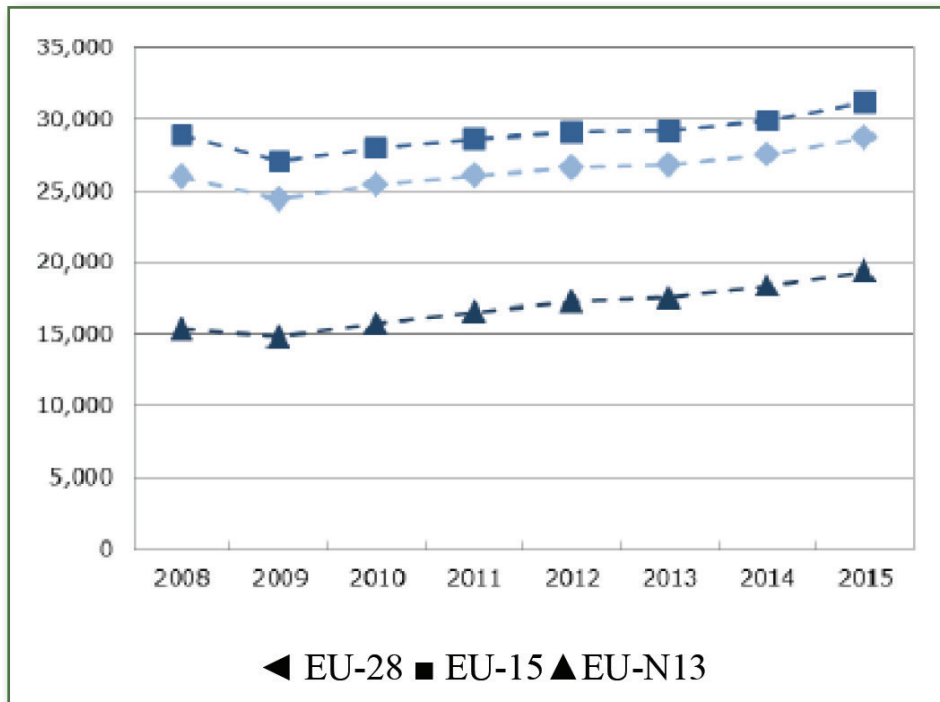
10. ábra: Az EU munkanélküliségi rátája (15-74 évesek) térség-típusok szerint, 2009-2015 (%)

Forrás: EC 2016

A 9,4%-os ráta 22,9 millió embert jelent Unió szerte, amiből 5,9 millió vidéki térségekben, 6,9 millió kisvárosokban és szuburbánus területeken, míg 10 millió nagyvárosokban lakik.

Ugyanakkor azt mindenképpen meg kell jegyezni, hogy az átlagos értékek mögött jelentős különbségek húzódnak tagállami szinten, amit befolyásol azok belső tagoltsága, és a gazdasági válság országonként eltérően kimutatható hatásai. Utóbbit jól mutatja, hogy 2015-ben a legnagyobb munkanélküliségi rátával (24,9%) jellemezhető Görögország, és a legkedvezőbb mutatóval (4,6%) rendelkező Németország között több, mint 20%-os különbség mutatható ki. A szélsőértékek között 2009-ben még 14,5% volt a különbség (EC 2016).

Az egy főre eső GDP tekintetében megállapítható, hogy 2008 és 2015 között a 28 tagország átlagosan 11%-os növekedést produkált (11. ábra). Ezen belül a 2004 után csatlakozó országok 27%-os, a korábbi tagországok 8%-os növekedést mutattak, ami a két országcsoport közötti különbség mérséklődését jelzi (EC 2016).

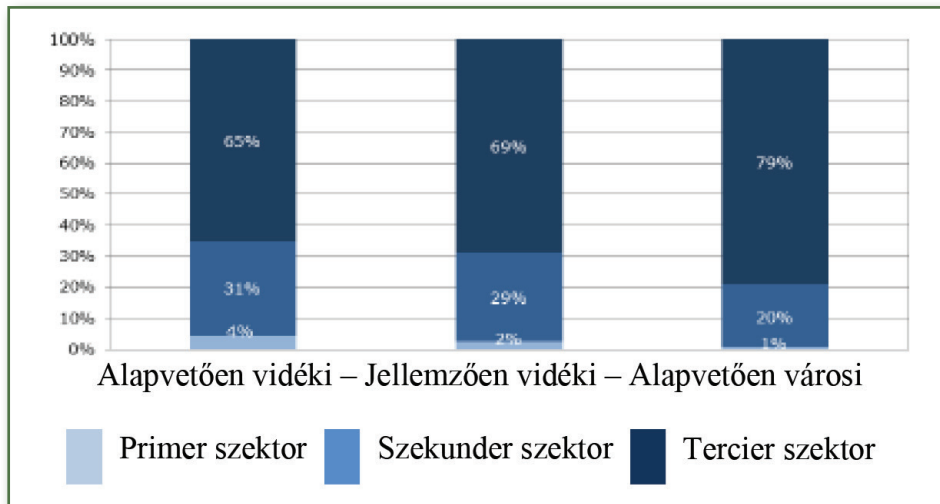
11. ábra: Egy főre eső GDP átlaga az EU-ban térség-típusok szerint, 2008-2015 (EUR/fő)

Forrás: EC 2016

A térségtípusok tekintetében az EU dokumentuma annyit állapít meg, hogy 2011 és 2013 között a vidéki térségek prezentáltak átlagosan a legalacsonyabb egy főre eső GDP-t (az EU átlag 72,4%-át), őket követték a köztes régiók (88,6%), míg az alapvetően városi térségek teljesítettek a legjobban (120,7%). Ugyanebben az időszakban a mutató Bulgária, Románia és Lettország alapvetően vidéki térségeiben az uniós átlag 40%-a alatt marad, míg Hollandia hasonló területei 119%-ot produkáltak. Hasonló az egyenlőtlenség a jellemzően vidéki térségek esetében, itt Bulgária érintett területeinek 34%-a állítható szembe Luxemburg 261%-os mutatójával. Az alapvetően városi térségeknél a mutató értéke Lettország 80%-a és Írország 201%-a között vesz fel értékeket.

4.1.2 Gazdaság szerkezet az Unióban

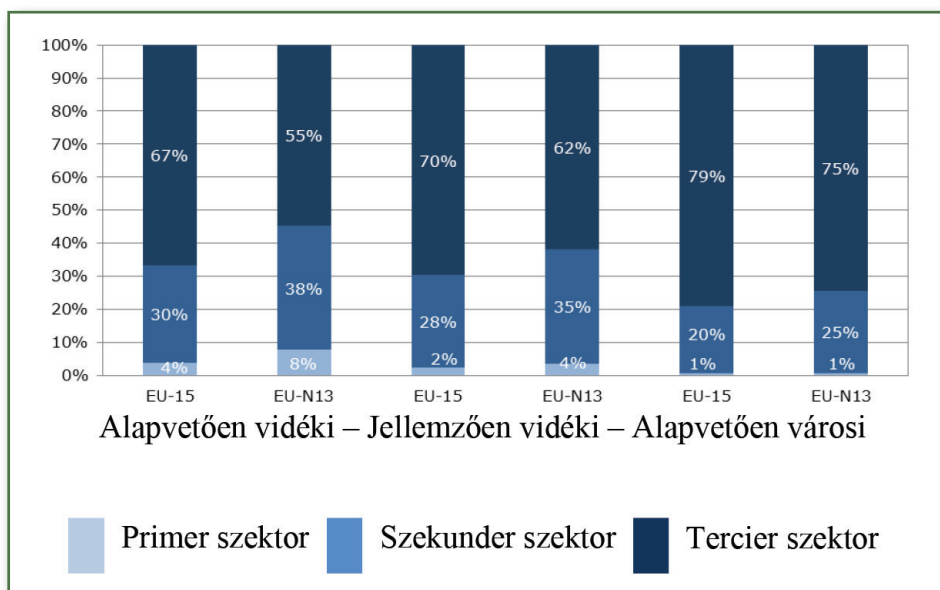
A bruttó hozzáadott érték alapján a szolgáltató szektor a meghatározó az Unió gazdaságában 73,9%-os részesedésével, ezt követi a szekunder ágazat 24,5%-kal, míg a primer szektor részesedése mindössze 1,5% (2015-ben). 2013-as adatok alapján a szolgáltató szektor mindhárom régió-típusban vezető helyet foglal el, az alapvetően vidéki térségekben 65%-os, a jellemzően vidéki térségekben 68,7%-os, az alapvetően városi térségekben 78,9%-os értékkel (12. ábra).

12. ábra: Az EU ágazatainak megoszlása bruttó hozzáadott érték alapján, régió-típusonként, 2013 (EU-28, %)

Forrás: EC 2016

A szekunder szektor részesedése az alapvetően vidéki térségekben 30,7%; alig 2%-kal több mint az átmeneti térségekben, míg a városi térségekben a bruttó hozzáadott érték 20,5%-áért felel. A primer ágazat szerepe a vidéki térségekben a legnagyobb, 4,4% az alapvetően és 2,4% a jellemzően vidéki térségek esetében. A városi térségek tekintetében a primer szektor aránya 0,6%. Mindeközben a gazdaságszerkezet is eltéréseket mutat a régi és az új tagállamok tekintetében (13. ábra). A 2004 után csatlakozott országok alapvetően vidéki térségeiben az elsődleges ágazat átlagosan 7,7%-kal járul hozzá a bruttó hozzáadott értékhez, míg a korábban csatlakozott országokban mindössze 3,8%-kal. Hasonlóképpen a szekunder szektor az EU-N13-akban 8%-kal meghaladja az EU-15-öket (37,6% a 29,5%-hoz képest). Előbbiekből következően a szolgáltató ágazat viszont jóval kisebb részesedést ért el az új tagországok alapvetően vidéki térségeiben (54,8%), mint a régiekében (66,7%) (EC 2016).

13. ábra: Az EU ágazatainak megoszlása bruttó hozzáadott érték alapján, régió-típusonként és ország-csoportonként, 2013

Forrás: EC 2016

Az egyes tagállamok összehasonlításában is jelentősebb eltérések találhatók: Bulgária, Litvánia, Lettország, Románia és Észtország alapvetően vidéki térségeinek primer ágazatai 10-14%-kal járulnak saját országuk bruttó hozzáadott értékéhez, melyeket Spanyolország, Horvátország, Görögország és Magyarország követ, 8-9%-os értékkel. Ezzel szemben Belgium, Németország és Írország hasonló területei kevesebb, mint 3%-kal jellemezhetők (2013-ban, forrás: EC 2016).

A szekunder ágazat szerepe az alapvetően vidéki térségekben valamivel nagyobb, mint a köztes régiókban, de jóval nagyobb, mint a városi térségekben. A legnagyobb részesedése az ágazatnak (2013-ban) Csehországban (44.2%), Romániában, Bulgáriában és Hollandiában (38-39%) volt kimutatható. A szolgáltató szektor fontossága a tagországokban általában kisebb a vidéki térségekben, mint a többi régióban, különösen Bulgáriában (47.9%) és Romániában (50.6%) (EC 2016).

Az ágazatok részesedésének változását illetően a szekunder szektor visszaesése 2010-2015 között Romániában és Lettországban volt a legnagyobb (több mint 1%-os csökkenés), míg Szlovákiában, Csehországban és Görögországban hasonló arányú növekedés volt tapasztalható.

4.1.3 Foglalkoztatási szerkezet az Unióban

A foglalkoztatás szerkezetét illetően – az Unió gazdasági szerkezetével párhuzamosan – a szolgáltató szektor szerepe a legerősebb, miután 2015-ben a foglalkoztatottak 73,5%-a ebben az ágazatban dolgozott. A szekunder ágazat részesedése 21,8%, míg az elsődleges szektoré 4,7%. A 2004 után csatlakozó országokban utóbbi két szektor foglalkoztatási súlya nagyobb, mint a korábbi tagállamokban. A tagállamok és régiótípusok tekintetében itt is jelentős eltérésekkel találkozni (1. táblázat).

1. táblázat: A foglalkoztatottak aránya ágazatonként és régiótípusonként az Európai Unióban, 2013 (%)

	Alapvetően vidék			Jellemzően vidéki			Alapvetően város		
	Primer	Szekunder	Tercier	Primer	Szekunder	Tercier	Primer	Szekunder	Tercier
EU-28	13,9	26,8	59,3	5,4	26,0	68,6	1,3	18,4	80,3
EU-15	7,7	25,1	67,3	3,5	23,9	72,5	1,2	17,9	80,9
EUN13	25,4	30,0	44,6	10,7	31,6	57,8	2,2	23,6	74,3

Forrás: EC 2016 adatai alapján saját szerkesztés, 2018

A primer és szekunder ágazat foglalkoztatási szerepe nagyobb az újonnan csatlakozott országokban, mint a régiókban. Miközben az ágazat szerepe átlagosan 13,9% az alapvetően vidéki térségekben, az elsődleges szektor az EUN13 tagállamok hasonló területein jóval meghatározóbb (25,4%), mint az EU-15-ökben (7,7%). Országok szintjén Románia (26,6%) és Bulgária (18,8%) foglalkoztatásában a legjelentősebb az elsődleges ágazat (EC 2016).

A primer szektoron belül a mezőgazdaság 2015-ben 9,2 millió embert foglalkoztatott a 28 tagországban, lassú csökkenést mutatva az előző évekhez képest. Az agrárium szerepe Romániában (25%), Görögországban (12,5%) és Lengyelországban (11%) a legjelentősebb az összes foglalkoztatott országonkénti arányát tekintve. A mezőgazdaságban dolgozók számát tekintve az agrárfoglalkozásúak közel 40%-a Romániában és Lengyelországban található. 2010 és 2015 között mind az agráriumban dolgozók száma, mind az ágazat foglalkoztatáson belüli aránya csökkenő tendenciát mutat. Összességében a csökkenés 1,3 millió embert érintett, aminek nagyobb részéért az újonnan csatlakozott tagországok a felelősek. Az EU-N13 országokban az évenkénti csökkenés 3%, az EU-15-ben 2%, míg az Unió átlag 2,6%. A vizsgált időszakban összesen nyolc tagországban nőtt az ágazatban foglalkoztatottak száma, melyből öt 2004 után csatlakozott. A nyolc tagország között található Magyarország is.

4.2 A VIDÉKI TÉRSÉGEK HELYZETE MAGYARORSZÁGON

4.2.1 Általános helyzet

A gazdasági és társadalmi jellemzők terén – hazánkban az átalakulást követő években növekvő, helyenként szélsőséges, visszafordíthatatlan területi különbségek alakultak ki. Ezek a különbségek, bár összefüggő területek lehatárolhatók (főleg kistérségi és települési szinten), jellemzően mozaikszerűen jelennek meg. Már az Új Magyarország Vidékfejlesztési Stratégia Terv (ÚMVST 2007) is kiemelte, hogy a vidéki területek a mezőgazdaságot érintő változások mellett (azzal párhuzamosan), további jelentős hátrányokat mutatnak az országos átlaghoz, illetve a városi területekhez képest. Demográfiai viszonyaik kedvezőtlenebbek, a természetes szaporodás erőteljesen csökken, a népesség korstruktúrája kedvezőtlen és öregedő. Részben a szelektív elvándorlásnak is köszönhetően, a lakosság elöregedett korszerkezete és végzettségi struktúrája sem teszi lehetővé a gazdasági folyamatokhoz való alkalmazkodást. A vidékies térségekben a munkanélküliek aránya lényegesen magasabb, a foglalkoztatottak aránya kisebb, miközben a szűkös helyi foglalkoztatási lehetőségek következtében a falvakban a foglalkoztatottak jelentős része naponta ingázik. Ugyanakkor több esetben, a tömegközlekedés rossz színvonala miatt, a gazdaságilag aktív népeiséget a közeli nagyváros munkaerőpiaca sem képes elszívni. Kiemelhető a szakképzettség és az iskolai végzettség alacsony szintje, a vidéki vállalkozások alacsony száma és jövedelemtermelő képessége, a munkahelyek hiánya, és a lakosság alapvető szolgáltatásokhoz való korlátozott hozzáférése (UMVST 2007).

A nemzeti vidékstratégia (NVS 2012) megerősíti ezeket a problémákat, kiegészítve a város-falu kapcsolatrendszer kérdésével. A stratégia helyzetelemzése szerint Magyarországon a vidék mély válságba került. Különösen a kistelepülések, valamint a külső és belső „végeken” elhelyezkedő kistérségek kerültek szinte kilátástalan helyzetbe. Egyszerre van jelen a krónikussá vált munkanélküliség és egyes területeken, illetve szakmákban a munkaerőhiány. A vidéki, helyi közösségek sorra elveszítették szolgáltató és közösségmegtartó intézményeiket, iskoláikat, közösségi közlekedési lehetőségeiket, egészségügyi ellátó intézményeiket, hivatalaikat, postáikat, természet adta tevékenységüket, a környezethez alkalmazkodó mezőgazdálkodást, az élelmiszertermelést. Mindezek következtében az ország és a magyar társadalom – élelmezési, víz- és energiaellátási, foglalkoztatási, szociális – kiszolgáltatottsága egyre súlyosabbá vált.

A dokumentum alapján a kölcsönös egymásra utaltságon alapuló, munkamegosztásra épülő klasszikus vidék-város kapcsolat napjainkra alapjaiban megváltozott. A világméretű, nagy rendszerek kiépülése, a helyi termelési, piaci lehetőségek fölszámolása a vidék városellátó funkciójának leépüléséhez vezetett. A városok mára már

nem közvetlen vidéki környezetükből szerzik be a mezőgazdasági termékeket, hanem nagy távolságból érkező árukkal helyettesítik ezeket. A vidéki települések vagy be tudtak kapcsolódni az egyre nagyobb térségre kiterjedő árukereskedelembé, vagy pedig elvesztették mezőgazdasági, alapanyag- és élelmiszerellátó funkciójukat. Az így városi piacukat veszített, termékeiket reális áron értékesíteni képtelen vidéki települések egyoldalú függőségbe, kiszolgáltatott helyzetbe kerültek a környező városaik ellátó rendszerekkel szemben. E folyamatnak elsősorban a nagyobb központoktól távolabb fekvő vidéki térségek, különösen az aprófalvas térségek a vesztesei. Az aprófalvak létét ma leginkább az fenyegeti, hogy a települések, város és vidéke közötti munkamegosztásban egyenlőtlen félként vesznek részt (NVS 2012).

A jelenlegi programozási periódusra kidolgozott hazai vidékfejlesztési program (VP 2014) szintén a vidéki térségek általános lemaradását, az alacsonyabb gazdasági fejlettség és foglalkoztatás, a magasabb munkanélküliség, a romló demográfiai helyzet problémakörét emeli ki. A vidéki életminőséget, a vidéken élő lakosság vállalkozási és munkavállalási feltételeit – különösen a tanyás, aprófalvas térségekben – rontja az alapvető szolgáltatások, infrastruktúra (úthálózat stb.) országos átlagnál alacsonyabb színvonala. A vidékbiztonság témakörének szempontjából kiemelt fontosságú, hogy a helyzetelemzés szerint a vállalkozói kedvet, aktivitást jelentősen visszafogja, valamint a vidéki lakosság biztonságérzetét, és ezen keresztül az életminőségét is rontja a sok esetben nem megfelelő vagyonbiztonság (különösen a lakott területeken kívül eső mezei és erdei javak sérelmére elkövetett bűncselekmények nagy száma).

A program helyzetelemzése alapján 2010-ben Magyarország közel 10 millió lakosának kicsivel kevesebb, mint a fele (46,6%) élt az EU tipológia szerint vidéki régióban, 17,5%-a dominánsan városi térségben és 36%-a az úgynevezett köztes régióban. A vidéki népesség aránya a tagállamok összehasonlításában a legmagasabbak közé tartozik. A vidéki területek népsűrűsége alacsonyabb, mint az országos átlag, annak mintegy kétharmada. Az ország területének 66,6%-a vidéki és 0,6%-a városi terület. A vidék gazdasági fejlettsége jelentősen elmarad az uniós átlagtól, annak felét sem éri el (47%), míg az ország egészének gazdasági fejlettsége eléri az uniós átlag kétharmadát. A foglalkoztatási ráta 2011-ben 55,8% volt, amely a nők körében ennél alacsonyabb, 50,6%. Mindkét mutató elmarad az uniós átlagtól (64,3%, illetve a nők esetében 58,5%). A vidéki területek foglalkoztatási rátája 52,4% volt, ez jóval az uniós átlag alatt marad (62,3%). Az alacsony jövedelműek aránya a vidéki területeken magasabb a városias településeknél (VP, 2014).

A hazai területi folyamatokat a folyamatos népességcsökkenés mellett az erősödő területi koncentráció jellemzi. A fokozódó területi különbségek fő törésvonalai a fejlett és a leszakadó térségek, a nagyvárosok és a kistelepülések között húzódnak (OFTK, 2014). Folytatódik a leginkább elmaradott térségek kiürülése, amelyet az etnikai arányok átrendeződése kísér. A legnagyobb fogyást az utóbbi időszakban a felzárkózás politika legfőbb célterületei közé tartozó Észak-Magyarország és Dél-Dunántúl szenvedte el, miközben a legfejlettebb közép-magyarországi régió népessége nőtt. Az ország legnagyobb részén azonban a természetes fogyást még vándorlási veszteség is növelte (MNTFS, 2014).

A nagy térszerkezeti törések a településrendszerben is jól érzékelhetőek. A gazdasági jelentőségüket, népességmegtartó erejüket elvesztett települések túlnyomó része a falvak, és különösen az aprófalvak közül került ki. Elsősorban a Nyugat- és Dél-Dunántúl, kisebb mértékben a Felső-Tiszavidék és az Északi-középhegység nevezhető aprófalvas település szerkezetűnek. A nagyobb falvak népességcsökkenése miatt az aprófalvak tábora folyamatosan új tagokkal bővül, 1990-ben még 918 darab 500 fő alatti lakosú településünk volt 260 ezer fővel, míg 2015-ben már 1055 darab, összesen közel 281 ezer fős lakossággal (Forrás: Teir adatbázis).

A falvak többségét előregedés és elvándorlás jellemzi, ami a szociális problémák mellett a települések fennmaradását is veszélyezteti. A demográfiai tendenciákat illetően jól látható (2. táblázat), hogy a törpe és aprófalvak mutatói minden esetben a legrosszabbak, és a 2000-es év kivételével a 10000 fő alatti településeknél mindig negatív értékeket vesznek fel. Ha a vidékfejlesztési program kategorizálása alapján a vidéki térségek átlagait hasonlítjuk a városi területek – Budapest nélkül számolt – átlagához, akkor ebben az esetben is körvonalazódnak a vidék demográfiai gondjai.

2. Táblázat: Vándorlási különbözet (VK) és természetes szaporulat (TSZ) település-méret kategóriánként*, 1990-2015 (fő/1000 lakos)

Település kategória népszerűség szerint (fő)	1990		2000		2010		2015	
	VK	TSZ	VK	TSZ	VK	TSZ	VK	TSZ
	fő/1000 lakos		fő/1000 lakos		fő/1000 lakos		fő/1000 lakos	
0-199	-8,08	-13,09	-3,91	-11,47	-10,85	-10,39	-6,61	-8,43
200-499	-7,15	-5,96	1,65	-6,46	-8,85	-8,12	-2,89	-6,80
500-999	-4,48	-5,31	2,37	-5,77	-8,51	-7,01	-0,84	-5,97
1000-4999	-1,42	-2,45	5,80	-3,86	-5,61	-5,19	-1,32	-4,37
5000-9999	-1,37	-1,00	7,72	-3,06	-2,62	-4,58	-0,38	-4,69
10000-	-0,87	0,01	2,05	-2,32	0,25	-3,15	0,35	-3,68
Budapest	6,01	-5,23	-10,52	-5,89	8,76	-3,25	1,41	-3,37
Vidék**	-4,24	-4,89	2,70	-5,72	-6,55	-6,97	-2,65	-5,99
Város**	1,05	-0,53	9,08	-1,94	3,29	-2,28	3,64	-2,98

Megjegyzés: *Állandó népességre vetítve.**A vidékfejlesztési program kategorizálása alapján. A városi kategória nem tartalmazza Budapest adatait.

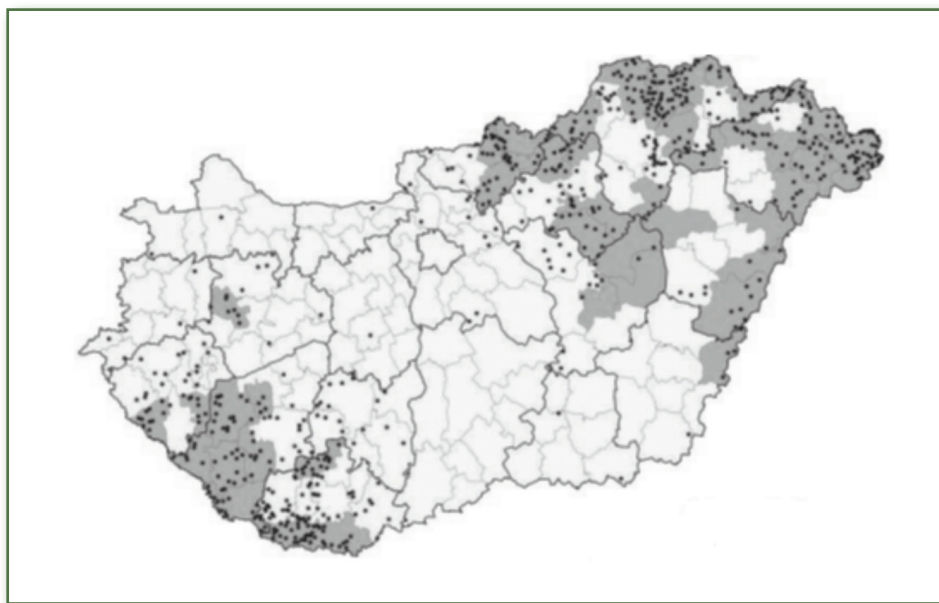
Forrás: TEiR adatai alapján saját szerkesztés, 2018

Az aprófalvas térségek társadalmi problémáit jelzi, hogy a munkanélküliségi ráta és a szociális segélyezettek aránya is körülbelül kétszeresen haladta meg az ország többi részének átlagát. Ezen területeken a közszolgáltatások elérhetőségének és a munkába járás feltételeinek javítására nem történtek célzott beavatkozások, valamint a közlekedésfejlesztés területén sem volt jelentős előrelépés, hiszen a közutak állapota, a közösségi közlekedési szolgáltatások minősége és mennyisége a lakosság igényeinek nem felel meg. Megnehezíti ezekben a térségekben az infrastruktúra fejlesztését, hogy az igen kis lakosság miatt sokszor irracionálisan nagyok az egy főre eső költségek (például a csatornázás, a hulladékkezelés, a közösségi közlekedés és az útfelújítás terén) (OFTK, 2014).

A 2001-ben végzett népszámlálás adatai szerint nemzetiségi hovatartozás alapján 190 ezren vallották magukat cigánynak, míg a reprezentatív cigányvizsgálatok eredményei alapján a kutatók 1971-ben 320 ezer fő körülire, 1993-ban 468 ezer körülire, 2003-ban pedig mintegy 570 ezerre becsülték a cigányok számát. Ez az ország teljes

népességéhez viszonyítva közel 5,5%-os arányt jelentett. Kutatói becslések a romák számát 2010-es évekre 650-750 ezer közé teszik, hozzátéve, hogy: „a roma népesség biztosan nem haladja meg az egymillió főt, és bizonyosan nagyobb, mint 700 ezer fő”. A cigány népesség foglalkoztatási rátája alig éri el a 20%-ot. A roma nők 10%-os foglalkoztatási aránya különösen aggasztó. Ehhez kapcsolódik a rendkívül rossz egészségi állapot (a romák átlagosan 10 évvel korábban halnak meg, mint a nem romák), az alacsony iskolázottság (alig 20% jut el az érettségig), valamint a teletszerű, komfort nélküli lakókörnyezet. Ezek a területeken a bűnözés és etnikai háttérű konfliktusok erőteljesen jelen vannak. A roma népesség körében 2009-ben a szegénységi arány a 2000. évi szinthez közelít és eléri a 70%-ot (NTFS, 2011). A cigányság területileg egyenetlenül helyezkedik el az országban (14. ábra.).

Az ország több megyéjében a teljes lakossághoz viszonyított arányuk 3% alatt marad, miközben Borsod-Abaúj-Zemplén és Heves megyében a 15%-ot közelíti. Ráadásul a területi különbségek kisebb területi egységekben mérve szélsőségesek: számos településen, településcsoportban a lakosság többségét a cigányság alkotja.

14. ábra: Magas arányú roma népességgel rendelkező térségek és települések, 2011

Megjegyzés: • Az országos átlag (3,16%) háromszorosát meghaladó arányú roma népességgel rendelkező települések. ■ Az országos átlag (3,18%) kétszeresét meghaladó arányú roma népességgel rendelkező kistérségek.

Forrás: OFTK, 2014

A romák több mint 60%-a vidéken, falusias környezetben, többnyire szegregátumokban, igen rossz lakáskörülmények között él. Mintegy száz olyan település van az országban, amely végérvényesen szegény-cigány gettóvá vált, további kettőszáz településen látszólag megállíthatatlan folyamatok nyomán minden valószínűséggel a közeljövőben fog kialakulni ez a helyzet. A gettósodott, illetve gettósodó települések zöme az ország észak-keleti és dél nyugati – jellemzően kistelepülésszerű szerkezetű – leszakadó, depressziós térségeiben található. Ennek következtében megfigyelhetők a térségi szintű gettósodás, a végletes szegregáció jelenségei is (NTFS, 2011).

4.2.2 Foglalkoztatás és a vidék

2016-ban folytatódtak a korábbi évek munkaerőpiaci tendenciái. Javultak a főbb mutatók: a gazdaságilag aktívak rétege szélesedett, ezen belül a foglalkoztatottság bővült, a munkanélküliség mérséklődött, ezzel párhuzamosan pedig az inaktívak száma és aránya csökkent az előző évihez képest. 2016-ban a 15-64 éves foglalkoztatottak száma 4 millió 309 ezer fő volt, 134 ezerrel több, mint egy évvel korábban, ugyanezen időszak alatt a foglalkoztatási arány 2,6 százalékponttal, 66,5%-ra nőtt. Uniós összehasonlításban hazánk foglalkoztatási pozíciója javult: foglalkoztatási arányunk több mint egy évtizeden keresztül az egyik legalacsonyabb volt az uniós országok sorában, jelentősen elmaradva az unió átlagától, ugyanakkor 2016 III. negyedévében már 0,6 százalékponttal meghaladta az uniós átlagértéket. 2016-ban a 15-64 éves munkanélküliek száma 234 ezer főt tett ki, 73 ezer fővel kevesebbet az egy évvel korábbinál, míg a munkanélküliségi ráta 5,1%-os értéke 1,7 százalékponttal lett alacsonyabb. A munkanélküliségi mutatók a nők körében nagyobb mértékben csökkentek, ennek következtében a nők munkanélküliségi szintje némileg kisebb volt a férfiakénál. A hazai és az uniós munkanélküliségi ráta közötti különbség tovább nőtt, 2016 III. negyedévében a 15-64 éves népességen belül a magyar mutató 3,4 százalékponttal kevesebb volt az EU-28 átlagánál, egyben az egyik legalacsonyabb a tagállamok rangsorában. A fiatalok helyzetéről nyújt átfogóbb képet a 15-24 éves nem tanuló, de nem is dolgozó fiataloknak korcsoporton belüli aránya, ez 2016-ban 11,0% volt, 0,6 százalékponttal kevesebb, mint egy évvel korábban. A munkaerő-kereslet növekedésével párhuzamosan a munkanélkülieken felül figyelembe vett úgynevezett potenciális munkaerő-tartalék nagysága egy év alatt 115 ezer fővel kevesebb, 421 ezer fő volt. Az elmúlt évben az üres álláshelyek száma 24%-kal nőtt. 2016-ban így átlagosan mintegy 55,2 ezer betöltetlen álláshely volt. A versenyszféra üres álláshelyei egy év alatt 36%-kal, 39 ezerre bővültek. A főbb munkaerőpiaci mutatók tekintetében jelentős területi különbségek vannak: míg Közép-Magyarország, Közép- és Nyugat-Dunántúl esetében az országos átlagnál magasabb a foglalkoztatási arány és alacsonyabb a munkanélküliségi ráta, addig a Dél-Dunántúlt, Észak-Magyarországot és a két alföldi régiót annál kisebb foglalkoztatási és magasabb munkanélküliségi szint jellemezte 2016-ban (KSH 2017).

Ugyanakkor az általános tendenciák mögött, mint ahogy azt az Unió és tagországai viszonylatában is látni lehetett, területi különbségek húzódnak meg, melyek hosszabb távú folyamatokra vezethetők vissza.

Dorgai (2010) szerint a vidék állapotának különösen fontos jelző eleme a foglalkoztatottság alakulása. A helyben való foglalkoztatás lehetőségei messze az igények alatt alakulnak (már évtizedek óta), a kisebb falvakban szinte csak az önkormányzat és intézményei, valamint a mező- és erdőgazdálkodás nyújt foglalkoztatási lehetőséget. Ugyanakkor ma már a falvak jelentős részében a mindennapi kisipari szolgáltatásokat (tetőfedő, vízvezeték szerelő, kőműves) is csak távolabbi városokból lehet igénybe venni, illetve ezekre ott vállalkozót találni.

A városi foglalkoztatási lehetőségek több mint fél évszázada meghatározóak a vidéki népesség számára. Épp ezért a vidékre nézve kedvezőtlen következménnyel járt, hogy a rendszerváltás tájékán (közvetlenül előtte is) korábban a nemzetgazdaság szempontjából meghatározó jelentőségű iparvállalatok jelentős része összeroppant vagy megszűnt (és így olyan nagyvárosok kerültek kilátástalan helyzetbe mint Miskolc, Ózd, Salgótarján, Tatabánya). Csökkent a piaci kereslet fontos iparágak és vállalatok termékei iránt (végső soron csökkent az iparvárosok, illetve különböző iparágak munkaerő igénye), ezért leépítettek kapacitásokat, ennek következményeként csökkentették a foglalkoztatottak számát. A kapacitás- és létszámcsökkentés tipikusan úgy jelentkezett, hogy először a vidéki telephelyeiket zárták be (mert ezek iránt volt legkisebb az ellenállás), illetve az ingázó, a vidékről bejáró munkaerőt küldték el. A kihasználatlanná vált munkaerő döntő része nem talált munkát – mert szakképzetlen volt,

vagy csak egy szakamára szóló speciális képzettséggel rendelkezett, vagy az idősebb korosztályokhoz tartozott – és munkanélküli lett. A munkanélküliség anyagi terhét – legalábbis egy ideig – az állam az ellátó rendszerén keresztül vállalta (segélyezés), a morális terhe és következményei nagyrészt a vidéki térségeket sújtották (Dorgai 2010).

A munkanélküliségi ráta a rendszerváltás utáni években országosan is igen jelentős volt (majd minden ötödik foglalkoztatott munkanélküli lett), számos vidéki településen pedig meghaladta a 30%-ot. A munkájukat elveszített falusi emberek, különösen pedig a mezőgazdasági foglalkozásúak nagyrészt alacsony képzettségűek voltak. Közülük az idősebbek már nem tudtak váltani (új szakmát elsajátítani), nem volt esélyük az elhelyezkedésre, nyugdíjjogosultságukig alkalmi munkából tengődtek, netán kényszer-gazdálkodók (egyéni gazdák) lettek. A számszerű adatok szerint a legkritikusabb kilencvenes években a munkanélküliek közel fele vidéki lakos volt (Dorgai 2010).

A jelenleg érvényes Nemzeti Vidékstratégia helyzetelemzése szerint a vidéki munkahelyek számának csökkenésével párhuzamosan a munkanélküliség a 2000-es évek első évtizedében folyamatos növekedést mutatott. Vidéki térségeinkben 2009-re – főleg az ország keleti, észak-keleti és dél-dunántúli térségeiben – összefüggő zónákat alkottak a kiugróan magas munkanélküliséggel rendelkező térségek. Egyes kistérségekben ez 20-25% körül alakult, miközben például a fővárosban ennek nagyjából az ötöde volt ez az érték. A munkalehetőségek csökkenésével – és egyre jellemzőbben a támogatási rendszerek kihasználásával – a rendszeres szociális segélyben részesítettek aránya is növekedett. 2009-ben egyes társadalmi-gazdasági szempontból perifériális térségekben a lakosságnak már negyede-ötöde részesült rendszeres szociális segélyben, miközben a fővárosban, valamint a prosperáló észak-dunántúli térségekben 1000 emberből csupán kevesebb, mint 15 fő. Ahol a hosszú távú munkavállalás jószerivel lehetetlen, ott a támogatott, másodlagos munkaerőpiac által kínált lehetőségekért éles küzdelem folyik a településen élő munkanélküliek egyes csoportjai között. Ezekben a térségekben a közfoglalkoztatás elsődleges célja és szerepe a szociális feszültségek csökkentése, a társadalmi béke megőrzése, a családok mindennapi megélhetésének biztosítása (NVS 2012).

A munkalehetőségek szűkülésével a működő vállalkozások arányának csökkenése is kimutatható. 2003-2009 között kistérségeink 90%-ában csökkent az 1000 főre jutó működő vállalkozások száma. 2009-ben ez csak 69 darab működő vállalkozást jelentett 1000 lakosonként. Pedig vidéken a vállalkozási aktivitás kiemelkedően fontos, a helyi gazdaság működésének középpontjában a helyi vállalkozások állnak, szerepük számos csatornán keresztül érvényesül. A közvetlen pénzügyi hatás a helyi adóbevételeken keresztül érzékelhető, míg a lakosság körében a vállalkozások foglalkoztatási szerepe a legjelentősebb. E foglalkoztatás révén jut a helyi lakosság egy része jövedelemhez, amellyel a fogyasztói keresletet generálják. Ha a fogyasztás nagyobb hányadát sikerül a településen tartani (az emberek a helyi vállalkozásoknál vásárolnak, vagy tőlük rendelnek meg szolgáltatásokat), a helyi gazdaság önfinanszírozó képessége javul. A vállalkozások csökkenése e folyamatok ellen hat (NVS 2012).

Vidéken összességében lényegesen alacsonyabbak a jövedelmek, mint a fővárosban, valamint a prosperáló nagyobb városainkban. 2009-ben közel két és félszeres volt az egy lakosra jutó nettó jövedelem a fővárosban és térségében, mint a legalacsonyabb jövedelmi kategóriába tartozó vidéki kistérségek (az ország keleti, északkeleti kistérségei) esetében. A vidéki gazdaságra jellemző a rugalmas munkaszervezés (a gazdaság egyik legrugalmasabb szezonális, illetve alkalmi foglalkoztatója), amely továbbra is fontos eszköze a foglalkoztatás bővítésének. A vidéki gazdaság terén a magas munkaerőigény mellett a bevételek szezonális, illetve a relatíve magas be nem jelentett munkaerő arány jellemző, ami a közteherviseléssel összefüggésben különösen fontos kérdés. A vidéki foglalkoztatás bővítéséhez szükséges a potenciálisan alkalmazottak képzettségének, illetve a kitorési pontokat jelentő gazdasági tevékenységek igényeinek összehangolása (NVS 2012).

A KSH 2015-ös kiadványában (lásd Gere – Szilágyi 2015) vizsgálta a városok-falvak vonatkozásában a területi különbségeket. A vizsgálat alapvetően a települések 2014. január 1-jei jogállásából indult ki. A településhálózat két nagy csoportját – városok (főváros, megyei jogú város, város) és községek (nagyközség, község) népességnagyság-kategóriák alapján tovább bontották. A városok esetében – abból a problémából kiindulva, hogy az egyes csoportokat (nagyváros, középváros stb.) a szakirodalom más-más értékhatárok között említi, így nincs egységes álláspont például a középváros minimális és maximális népességére vonatkozóan – a városhálózatot nem a népességszám alapján, hanem funkcionális megközelítésben vizsgálták. A városok funkció szerinti kategorizálásához tíz fő tényezőt vettek számításba: népesség, szolgáltatások, vendéglátás, egészségügy, szociális ellátás, oktatás, kultúra, ügyintézés, munkaerő-megtartás és -vonzás, gazdasági potenciál. Mindegyik tényezőhöz hozzárendeltek a rendelkezésre álló mutatókból olyanokat, amelyek az adott tényező jellemzésére alkalmasak. A mutatók kiválasztása elsősorban nem az egyes intézmények számán alapult, hanem – ahol lehetett – a kapacitás, illetve a kihasználtság mérésén. A különböző tényezők normalizálása után kialakított komplex mutatószám lett az alapja a további kategorizálásnak. A komplex mutató alapján végül négy városi csoportot határoztak meg a George Jenks-féle módszerrel. A módszer úgy alakítja ki a csoportokat, hogy az egyes csoportok elemei között a legkisebbek, a csoportok között pedig a legnagyobbak legyenek az eltérések. A központi szerepkör mértéke, a városi funkciók alapján az alábbi négy csoportot alakították ki:

- főváros (településszám: 1 darab);
- felsőfokú központ (településszám: 8 darab);
- középfokú központ (településszám: 29 darab);
- alsófokú központ (településszám: 308 darab).

Így az országos jelentőségű központot is magába foglaló hierarchiaszinttől egészen a helyi jelentőségű központokat magába foglaló hierarchiaszintig határozták meg a város csoportokat.⁸

A községeket népességszámuk alapján osztották két csoportra: falvakra és aprófalvakra, mivel a szakirodalom és a 2005. évi Országos Területfejlesztési Konceptió (OTK 2005) szerint az 500 főnél alacsonyabb lélekszámú településeket aprófalvakként tekinthetjük:

- falu (településszám: 1684 darab);
- aprófalu (településszám: 1124 darab).

Így összességében Magyarország településeit hat településhierarchia-szintbe sorolták. Az elsődleges cél ezzel nem a települések kategorizálása volt, hanem a hierarchiaszintek társadalmi-gazdasági bemutatása, illetve összehasonlítása. A kategorizálás mentén 2013-ra vonatkozóan az alábbi megállapításokat lehet tenni:

Magyarország népességének több mint fele alsófokú központ vagy falu települési szinten él, előbbieik lélekszáma (2,8 millió fő) kicsivel meghaladja utóbbiakét (2,6 millió). A népességszám alapján az 1,7 millió lakosú főváros követi őket, majd a közép- és a felsőfokú központok (1,3, illetve 1,1 millió fő) következnek. Aprófaluban mintegy

⁸ A kialakított csoportok természetesen nem homogének, hiszen például a középfokú központok csoportjában találhatunk olyan városokat, amelyek az ipar, az oktatás vagy a közigazgatás szempontjából jelentősek.

300 ezren élnek, a hazai lakosság 3%-a. A nagyobb városok – a közép- és a felsőfokú központok, valamint Budapest – gazdasági súlyát jelzi, hogy a népességhez képest nagyobb arányban részesednek a működő vállalkozásokból és az adóköteles jövedelemből. Az eltérés a főváros esetében kiemelkedő: a vállalkozások tekintetében 10, a személyijövedelemadó-alapban 4,0 százalékpont. A 2001 és 2013 között épített lakások közel fele Budapesten, továbbá alsófokú központokban épült, de a népességhez mérten az aprófalvakban épült a legtöbb új lakás, az összes tizede, és ez több mint a felső- vagy a középfokú központokban. Összességében a közép- és a felsőfokú központokban, valamint a fővárosban a háztartások nagyobb hányada összpontosul, mint a lakosságnak, vagyis az átlagos háztartásnagyság kisebb, mint a többi települési kategóriában (Gere – Szilágyi 2015).

Ami a téma szempontjából jóval fontosabb, hogy a vizsgálat alapján a más településre ingázó foglalkoztatottak legnagyobb része (48%) faluban él. Ebből kiindulva is érdemes részletezni a foglalkoztatással kapcsolatos eredményeket:

A 2011. évi népszámláláskor a megkérdezettek 39,7%-a foglalkoztatott, 5,7%-a munkanélküli volt, ők együtt (45,4%) alkották a gazdaságilag aktív népességet. A lakosság 30%-a az inaktív keresők, negyede az eltartottak közé tartozott. A 15 évnél idősebbek körében 46,4%-os volt a foglalkoztatási arány és 12,6% a munkanélküliségi ráta. A főváros, a felsőfokú központok és a középfokú központok helyzete a gazdasági aktivitás szempontjából összességében kedvezőbb volt az országosnál, az alsófokú központoké, a falvaké és az aprófalvaké pedig kedvezőtlenebb. Budapesten és Székesfehérváron a népesség fele a gazdaságilag aktívak közé tartozott, ehhez közelített a Dunántúlon található Budaörs, Mosonmagyaróvár, Nagykanizsa, Szombathely, Tatabánya, Veszprém és Zalaegerszeg értéke is. A közép- és felsőfokú központok köréből csak Ózd maradt el jelentősebben az aktivitási arány (39,2%) az országos átlaghoz képest. Ez igaz volt az alsófokú központok közül többre is, amelyek nagy többsége az ország keleti felében található. A Dunától keletre – Budapest környékét nem számítva – csupán Martfűn, Rétság, Soltvadkerten és Tiszaújvárosban volt kifejezetten magas a mutató értéke. A Dunántúlon – főleg annak északi részén – ellenben nagyobb számban fordultak elő ilyen alsófokú központok. A falvak és aprófalvak esetében hasonló volt az aktivitási ráta területi mintázata, mint az alsófokú központoknál, annyi különbséggel, hogy a Dunántúl déli részén is sok településen viszonylag alacsony értéket vett fel (Gere – Szilágyi 2015).

A népesség gazdasági aktivitásához hasonlóan a 15 év feletiek foglalkoztatási aránya is meghaladta 2011-ben az országos átlagot Budapesten, valamint a felső- és középfokú központok többségében, elsősorban a Dunántúlon. A felsőfokú központokban a foglalkoztatási arány 43,4% (Miskolc) és 51,9% (Székesfehérvár), a középfokú központokban 37% (Ózd) és 54,3% (Mosonmagyaróvár) között változott. Az alsófokú központ kategóriában szinte kizárólag a Dunántúlon, illetve Budapest környékén fekszenek azok a települések, ahol a 15 évesek több mint fele állt alkalmazásban. A keleti határhoz közel alacsony foglalkoztatási arány volt jellemző. A falvakban és az aprófalvakban alacsonyabb volt a foglalkoztatottság, mint a városokban, a mutató értéke az előbbieken 43,1%, az utóbbiakban 39,2% volt. Az ország északkeleti és délnyugati területein sok faluban és aprófaluban még ettől is jóval elmaradt a foglalkoztatottság, északnyugaton azonban számos kisebb településen az ott élő 15 évesnél idősebbek nagy hányada rendelkezett munkaviszonnyal (Gere – Szilágyi 2015).

A munkanélküliség szempontjából 2011-ben Budapest és a középfokú központok helyzete volt a legjobb, 10,4%, illetve 10,9%-os munkanélküliségi rátával. A középfokú központok közül Sopron 6,5%-os és Mosonmagyaróvár 6,6%-os értéke volt a legalacsonyabb, Kazincbarcikaé (16,6%), Salgótarjáné (20,0%) és Ózdé (21,9%) a legmagasabb. A felsőfokú központok közül a foglalkoztatottsághoz hasonlóan a munkanélküliségi rátát tekintve Miskolc (15,5%) volt a legkedvezőtlenebb helyzetben. A legalacsonyabb érték Győrben volt (8,0%). Az alsófokú

központokban összességében 12,9%, a falvakban 14,8%, az aprófalvakban 16,9% volt a munkanélküliségi ráta. Közülük a nyugati határ környékén található településeknek általában alacsony, míg az ország északkeleti, keleti és délnyugati részén fekvőknek többnyire magas a mutató értéke (Gere – Szilágyi 2015).

A 2011. évi népszámlálás idején a Magyarországon élő foglalkoztatottak harmada – 1,3 millió fő – a lakóhelyéről naponta más településre utazott dolgozni. Az országos átlag nagy különbségeket takar a településtípusok között: a fővárosban és a felsőfokú központokban élőknek alig több mint tizede ingázott, a középfokú központban lakók között már körülbelül kétszer ekkora volt az arányuk. Az alsófokú központokban már 40%, a falvakban 61%, az aprófalvakban 67% (Gere – Szilágyi 2015).

A hazai települések közti ingázás szerepét alapvetően befolyásolja a távolság, mivel csak kevesen járnak munkába a lakóhelyüktől messzebbre. Az ingázók kétharmada – a települések közti távolságot légvonalban mérve – legfeljebb 20 kilométert utazott munkába 2011-ben, csupán 7,8%-uknál haladta meg ez a távolság az 50 kilométert. Az arányok leginkább a felsőfokú központokban tértek el ettől (33 és 29%), míg a falvakra és aprófalvakra a rövid távú ingázás országosnál is nagyobb súlya jellemző. A települési szintek közti ingázásban nem szerepelnek azok az ingázók, akiket a munkájuk változó település(ek)hez vagy külföldre köt, valamint a budapesti kerületek közt ingázók és a külföldről bejáró foglalkoztatottak sem. A külföldre ingázás az északnyugati határ mentén gyakori: több falu és aprófal mellett Sopronban és Mosonmagyaróváron, illetve néhány alsófokú központban az ott élő foglalkoztatottak több mint tizede külföldön dolgozott (Gere – Szilágyi 2015).

Budapest, a felsőfokú központok, valamint a középfokú központok zöme kiterjedt munkaerő-vonzáskörzettel rendelkezik, a környékükön élők jelentős hányadának biztosítanak munkahelyet. Ahol több ilyen település közel fekszik egymáshoz, részben átfedésben is vannak a körzetek. A három várostípusban csak Cegléden és Érden haladta meg a településről eljárók száma a bejárókét. E három kategóriában alapvetően csekély az ingázás súlya, de akadnak kivételek: a budapesti agglomeráció övezetéhez tartozó négy középfokú központban, a Budaörsön, Érden, Gödöllőn és Vácon élő foglalkoztatottak 53%-a ingázott 2011-ben. A fővárosból, a felsőfokú központokból és a – budapesti agglomeráción túli – középfokú központokból ingázók többsége (38-55%) alsófokú központban dolgozott, és a falvakból, aprófalvakból eljárók legnagyobb része (31-35%) is ilyen településen dolgozott. Az alsófokú központokra kevésbé jellemző a munkaerő-megtartó képesség, mivel egy részük nagyobb város(ok) vonzáskörzetébe tartozik, és az ingázás jelentős arányban érinti az itt élő foglalkoztatottakat. A jelenség főleg Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében és az Alföld középső vidékén (a Kalocsa-Berettyóújfalutengely mentén), míg a Dunántúlon csak néhány alsófokú központban volt kevésbé gyakori. 2011-ben a falvakban és az aprófalvakban élő foglalkoztatottak nagy része általában más településen állt alkalmazásban, ami alól elsősorban a délnyugati, északkeleti és keleti határvidék, valamint a Tisza-tó környéke jelentett kivételt. A legtöbb eljáró alsó- vagy középfokú központba ingázott. A népszámláláskor két aprófaluban mindegyik foglalkoztatott ingázott, háromban pedig egyik sem. Városból relatíve kevesen ingáznak faluba vagy aprófaluba – a kivételek közé tartozó alsófokú központok sorából megemlítendő Fehérgyarmat, Gönc, Lenti és Mágocs, az innen eljárók több mint fele faluban vagy aprófaluban dolgozott (Gere – Szilágyi 2015).

4.2.3 A mezőgazdaság szerepe hazánkban

Közismert, hogy a vidék gazdasági bázisa Magyarországon jelentős részben a mezőgazdaságra, a mezőgazdaság szervezeti kereteire (termelőszövetkezetek és állami gazdaságok) és a mezőgazdasági termékek feldolgozására (élelmiszeripari szakágazatok) épült. A rendszerváltás környékén jelentkező gazdasági nehézségek hatására Magyarországon csökkent az életszínvonal, következésképp csökkent a mezőgazdasági termékek iránti belföldi kereslet (a fogyasztás), ráadásul igen jelentős keleti exportpiacokat is elveszített a mezőgazdaság (friss gyümölcs és zöldségfélék) és az élelmiszeripar (konzervipar, húsipar). A rendszerváltással együtt járt a mezőgazdaság földhasználati és tulajdonviszonyainak megváltoztatása, és szervezeti kereteinek törvényileg előírt átalakítása is. Ennek során gyakorlatilag megszűnt a mezőgazdasági nagyüzemek keretében igen jelentős foglalkoztatási bázis jelentő, úgynevezett kiegészítő tevékenység,⁹ a nagyüzemek átalakulásával pedig megszűnt a mezőgazdaságban a foglalkoztatási kényszer¹⁰ is. A nagyüzemek helyén (helyett) megjelenő mezőgazdasági vállalkozásokban tovább egyszerűsödött a termelési szerkezet (gabonafélék abszolút túlsúlya), a munkaigényes ágazatok (zöldség-, szőlő- és gyümölcsstermelés, vetőmag előállítás) visszaszorultak, soha nem látott mértékben csökkent az állattartás, mindezek miatt is visszaesett a mezőgazdaság munkaerő igénye. A szocializmus idején létező mezőgazdasági termelési integrációk (így például a nagyüzemek és kisgazdaságok integrációja) – melyek nem csak a mezőgazdasági foglalkozásúak, hanem általában a falusi népesség számára is nyújtottak mezőgazdasági tevékenység folytatására lehetőséget, leginkább élőlomka-igényes ágazatokban – gyakorlatilag megszűntek, és újjászervezésük számottevő mértékben azóta sem sikerült. A termelés alacsony jövedelmezőségére, az élőlomka magas közterheire is visszavehető, hogy az egyéni gazdaságok idegen munkaerőt (legális formában) csak elvétve alkalmaznak. Az 1986-1990 évek átlagában az aktív keresők 18%-át, 1991-1995 évek átlagában 11%-át, 1995-ben 8,5%-át foglalkoztatta a mezőgazdaság, az utóbbi években már csupán 4-5% körüli a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya. Az előbb vázolt folyamatok hatására az 1990 utáni közel két évtizedben a mezőgazdaság szervezeti keretéből végső soron kikerült a foglalkoztatottaknak mintegy kétharmada, közel 700 ezer fő, és kezdetben ennek csak töredékét tudták más nemzetgazdasági ágak foglalkoztatni, a többség munkanélkülivé vált (Dorgai 2010).

A 2010-es évtized elején – a jelenlegi vidékstratégia alapján – a mezőgazdaságot csökkenő termőterület, széttesett üzemi és torz gazdálkodási szerkezet jellemzi. A tömegtermelő, iparszerű gazdálkodás emelkedő energia- és forgóeszköz-igénnyel jár, emiatt megnövekedett a kiszolgáltatottság a bankok, az energetikai piacok és a beszállítói iparágak felé. Az alacsony hozzáadott érték, a csökkenő fajlagos nyereség következménye egyfelől a kényszeres

⁹ A köznapi szóhasználat, de a szakmai nyelv is többféle kifejezéssel illette a mezőgazdasági nagyüzemek mindazon tevékenységeit, melyek a hagyományos élelmiszer-előállítás, élelmiszeripari és egyéb ipari alapanyag előállítás (vagyis az alaptevékenységen) kívüli tevékenységeket foglalta magában. A nagyüzemek különböző ipari és szolgáltató tevékenységeket is folytattak, esetenként ezekből a tevékenységekből származott a bevételük, de főként a jövedelmük nagyobb hányada. Természetesen nem csak vidéki telephelyeken és nem csak vidéki munkaerőt foglalkoztattak az effajta tevékenységekben (Dorgai 2010).

¹⁰ A „foglalkoztatási kényszer” nem azt jelentette, hogy a mezőgazdasági nagyüzemeket jogszabály kötelezte volna a munkaerő foglalkoztatására, csupán azt, hogy erre – mint helyi gazdasági szervezetek – kényszerítést éreztek, hiszen ezt várta el a társadalom is (a társadalmi elvárás párttámogatással majdnem felért a törvényi kényszerrel) (Dorgai 2010).

birtokkoncentráció és a nagyobb élőmunka-igényű állattartás földadása, másfelől a családi gazdálkodás felszámolása és a föld eladása. Mindezek következtében rohamosan csökken a mezőgazdaság élőmunkaerő igénye, és ezzel egyidejűleg a föld, a vidék népességeltartó és népességmegtartó képessége. E folyamatban a 2004. évi EU-csatlakozás – amely alapvetően megváltoztatta a támogatások szerkezetét és piaci helyzetünket – a mezőgazdaság szereplőit és a vidék társadalmát felkészületlenül érte. Elmaradt az alkalmazkodás, nem történt meg az állam szerepének, feladatainak – az új helyzethez igazodó – újragondolása. Ennek hiányában és következményeként tíz év alatt a mezőgazdaságban tevékenykedő, statisztikailag nyilvántartott gazdasági egységek száma több mint harmadával (mintegy 350 ezerrel), a regisztrált – élethivatal-szerűen mezőgazdasági tevékenységet folytató – gazdaságoké pedig ötödével (mintegy 50 ezerrel) csökkent, a magyar mezőgazdaság pedig nem csupán export-, de hazai piaci jelentős részét is elveszítette (NVS 2012).

2012-ben a működő vállalkozások négyötödének tevékenysége a szolgáltatás nemzetgazdasági ágba tartozott, a fennmaradó szervezetek nagyobb része (összességében 17%-a) pedig az ipar, építőipar ágba. Mezőgazdasággal, erdőgazdálkodással és halászattal 3,5% foglalkozott. E vállalkozásoknak a falvakban és aprófalvakban jelentősebb a súlyuk: előbbiekben 9,1%, utóbbiakban 17% a részarányuk, ez az aprófalvakban összességében majdnem akkora, mint az iparral, építőiparral foglalkozó cégeknek (Gere – Szilágyi 2015).

2016-ban a mezőgazdaság a gazdasági növekedés egyik hajtómotorja volt, teljesítménye 0,6 százalékponttal járult hozzá a GDP 2,0%-os bővüléséhez. A mezőgazdaság 2010-2016 között a nemzetgazdasági bruttó hozzáadott érték 3,5-4,7%-át állította elő, 2016. évi aránya 4,5%-ot tett ki. Az agrárszektor bruttó hozzáadott értéke 17%-kal emelkedett a 2015. évihez képest. 2016-ban a magyarországi beruházások 5,5%-át fordították a mezőgazdaság fejlesztésére. A beruházások volumene – a termeléstől eltérően – 7,5%-kal visszaesett, elsősorban az európai uniós források csökkenése következtében. A munkaerő-felmérés adatai szerint a 15-74 éves foglalkoztatottak 5,0%-a dolgozott a mezőgazdaságban, létszámuk egy év alatt 6,8%-kal, 217 ezer főre bővült. Az ágazaton belül teljes munkaidőben alkalmazásban állók havi nettó átlagkeresete (136 ezer forint) ugyan 9,7%-kal emelkedett, mégis 22%-kal elmaradt az országostól, ennél csak az építőiparban, a vendéglátásban, valamint az egészségügy területén dolgozók kaptak alacsonyabb átlagbért (KSH 2017).

KSH 2016. június 1-jei eszmei időponttal hajtotta végre gazdaságszerkezeti összeírását (Agrárium 2016), amelynek alanyai a gazdasági szervezetek és a háztartások voltak. Az előzetes adatok szerint az országban 9 ezer gazdasági szervezet és 416 ezer egyéni gazdaság folytatott mezőgazdasági tevékenységet 2016-ban. Gazdasági küszöböt el nem érő mezőgazdasági tevékenységet mintegy 900 ezer háztartásban végeztek (KSH 2017).

5 FOGLALKOZTATÁS – VIDÉKBIZTONSÁG – VERSENYKÉPESSÉG

A bevezető már kitért arra, hogy napjainkban a területi egyenlőtlenségek mérséklését szolgáló célok mellett egyre nagyobb súllyal szerepelnek a versenyképesség (a globalizációhoz való alkalmazkodás) erősítését szolgáló intézkedések. Az endogén fejlődéseméletek erősödésével párhuzamosan, a versenyképesség alakítása döntően az egyes települések, térségek feladatává vált. A versenyhez való alkalmazkodás képessége végső soron egy-egy terület helyzetét, fejlődési esélyeit, lehetőségeit alapvetően befolyásolja.

A versenyképesség – a szakirodalomban általánosan használt értelemben – a megváltozott, globális feltételekhez való alkalmazkodás képességét jelenti (amelynek új vonása a minőségi tényezők megjelenése: a technológiai váltás, a tudásgazdaság, az endogén növekedési gondolatok stb.), és fő célja a viszonylag magas jövedelem és magas foglalkoztatottsági szint megteremtése, az adott terület lakosságának az életszínvonal növelése (EC 1999b, Lengyel 2003). Így kijelenthető, hogy a versenyképesség alapvető kapcsolatban van a foglalkoztatással, egyszerre befolyásolja és egyben indikálja is azt.

Anélkül, hogy a fejezet kitérne a versenyképességi vizsgálatok részletes bemutatására, itt csak a téma szempontjából legfontosabb megállapítások megtételére szorítkozik.

Lukovics (2008) összegzése alapján Magyarország tekintetében, nemzeti, illetve regionális szinten sokféle versenyképességi elemzés született. Ezek többsége igen kifinomult módszertannal, következetes, megalapozott fogalomhasználattal, több éve csiszolódó indikátorkészlettel dolgozik, amelyek nagy része adaptálható a lokális térségekre elvégzett hazai versenyképességi elemzésekhez is. Ugyanakkor, miközben a területi folyamatok elemzésére mutatószám-rendszert használó hazai kutatók száma egyre nagyobb, kimondottan versenyképességi elemzésre kistérségi szinten – a 2000-es évek első évtizedében – a hazai szakirodalomban is igen kevesen vállalkoztak (például Nemes-Nagy 2004 vagy Cséfalvay és társai 2005). Vida (2016) szerint, aki maga is kisebb téregységben vizsgálódott, az újabb elemzések (például Lukovics – Kovács 2011, Szirmai 2009, Lengyel – Szakálné 2012) közül is több nem elsődlegesen versenyképességi elemzésnek készült, de közös bennük, hogy elérhető és mérhető mutatókat használtak, valamint alkalmaztak matematikai módszereket, amivel kialakítottak sorrendeket a vizsgált térségek között.

Bár a vidék egyértelmű és átfogó vizsgálatára még nem került sor, a különböző fejlesztési célú elemzések, illetve a kevés számú, egyértelműen versenyképességi szempontú vizsgálat vidékiséggel történő összevetéséből már vonhatók le következtetések.

Az elemzések eredményeit összevetve általánosságban megállapítható, hogy a hazai vidéki (vagy vidékies) kistérségek túlnyomórészt a gyenge versenyképességű térségek közé tartoznak, és ez, a hosszabb távra kiterjedő vizsgálatok alapján tartósan jellemzi ezeket a területeket. Kiemelhetők az észak-keleti országrész, illetve a Dél-Dunántúl és Dél-Alföld hátrányos helyzetű, elmaradott vidéki kistérségei, melyek jellemzően képtelenek a hazai, illetve globális hálózatokba történő bekapcsolódásra. Az ezredfordulós versenyképességi térszerkezet „negatív pólusa” a komplex versenyhátrányos térségek ezen csoportja. Ez a kör Kelet-Magyarország nagy részét lefedi, többségük

kisvárosi, agrárkarakterű, vidéki térség (kivétel a talán legismertebb nehézipari depressziós vidék, Ózd és környéke). Nemes-Nagy (2004) szerint a szerkezeti jellemzők közül megemlíthető, hogy a kritikus helyzetű csoport demográfiai lemaradása jóval kisebb, mint a foglalkoztatásé vagy a bérszínvonalé. Ez határozott összefüggésbe hozható az aprófalvak és a társadalmilag, gazdaságilag szegregálódó humán erőforrás (kiemelten a roma lakosság) eloszlásával.

Az eredményeket tovább lehet árnyalni a mezőgazdaság oldaláról, hiszen miközben a versenyképesség kritériumaként definiált „relatív magas jövedelem és relatív magas foglalkoztatottsági szint” eleve nem jellemző a mezőgazdaságra (lásd Abayné és Fábrián 2004), a szakirodalom által kiemelt versenyképességi tényezők sem jellemzőek a hátrányos helyzetű vidéki térségekben. Ilyenek többek közt a termelési költségek, az egységnyi munkaerőköltség (Unit Labor Cost, ULC), az erőforrás vagy tényező ellátottság versenyképessége, vagy éppen az agráriumban tevékenykedő vállalkozó, vállalkozás, vagy éppen a termék versenyképessége (lásd Karácsony 2009, Csete és Láng 2005). Ez különösen azokon a területeken jelent kihívást, amelyek a rendszerváltás utáni évtizedek változásait elsősorban a mezőgazdaság, a mezőgazdasági foglalkoztatás oldaláról sínylették meg. Ezek az úgynevezett agrárfoglalkoztatási válsággal küzdő térségek (részletesen lásd Ritter 2008) nagyon szoros összefüggést mutatnak a területi egyenlőtlenségekkel, ami utolérhető a társadalmi, gazdasági, kulturális folyamatokban, a jövedelmek, a helyi bevételek alakulásában, a szociális ellátórendszer leterheltségén, a térségek infrastrukturális állapotán, a lakosság képzettségén, a foglalkoztatási lehetőségek alakulásán.

6 ÖSSZEGZÉS

Miközben a gazdaság alakító tényezőinek, alapvető folyamatainak egyik lényeges eleme a vidék fogalmának megerősödése, átalakulása, Magyarországon – a szakirodalom és a saját vizsgálatok alapján is – úgy tűnik, a vidéki térségek nagy része, döntően a nagyobb centrumoktól távolabbi, városhiányos, illetve mezőgazdasági jellegű kistérségek, elsősorban alacsony versenyképességgel jellemezhetők, és ez a helyzet a szakirodalmi vizsgálatok alapján hosszú távon is változatlan marad. Az alacsonyabb versenyképességet döntően befolyásolja az érintett térségek rosszabb foglalkoztatása, melynek okaként sok esetben – elsősorban a periférikus, illetve korábban a jelentős mértékben az agrárium foglalkoztatási szerepére támaszkodó vidéki térségekben – a mezőgazdaság visszaszorulása érhető tetten.

A mezőgazdaságnak és a vidéknek tulajdonított egyedi versenyelőnyök – mint a multifunkcionalitás, illetve a környezeti elemeknek, a természeti tőkének a területi versenyképességre gyakorolt hatása (erről lásd Buday-Sánta 2006) – ellenére, a legfontosabb feladat az elmaradott, hátrányos helyzetű, vidéki területek fejlődésének, foglalkoztatási helyzetének elősegítése. A vidék gazdasági biztonságának, és ezáltal az összes többi pillérének meghatározója, kifejezője az érintett térségek versenyképességének alakulása. A vidéki foglalkoztatás serkentése a fentiekből kiindulva alapvető feltétele a vidékbiztonság megteremtésének. Ennek eléréséhez az Unió vidékpolitikája érdemben nyújthat segítséget.

Az Európai Unió fő célja a területi egyenlőtlenségek mérséklésével párhuzamosan, az európai gazdasági tér versenyképességének erősítése. Ezzel összhangban az EU vidékfejlesztési politikájának hosszú távú főbb célját a mezőgazdaság versenyképességének biztosítása, a természeti erőforrásokkal való fenntartható gazdálkodás, és a kiegyenlített területi fejlődés képezi, szoros összefüggésben az Európa 2020 – Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiájával (lásd EC 2010). A vidéki térségek kapcsán jelentkező gazdasági-társadalmi-, környezeti- és területi kihívásokból kiindulva, a 2014-2020-as vidékfejlesztési politikának a versenyképesség eléréséhez kapcsolódó prioritásaiban (lásd Potori 2012) az EU ehhez nevesíti a gazdasági fejlődés támogatását a vidéki térségekben, illetve kifejezetten a munkahelyteremtést.

Az uniós források kapcsán a hazai vidékstratégia kiemeli, hogy a vidék- és agrárpolitikai beavatkozásoknak, különösen a támogatáspolitikai eszközök, a közpénzek felhasználásának közösségi érdeket kell szolgálniuk, közösségi hasznokat kell eredményezniük. Mindezek során nemcsak egy-egy vállalkozás versenyképességét, hanem adott település, adott térség versenyképességét kell szem előtt tartani (NVS 2012).

A versenyképesség kérdése tehát kifejezetten a vidéki térségek, a vidékfejlesztési beavatkozások oldaláról is hangsúlyos. Mindezek alapján remélhetőleg a vidékfejlesztési politika céljai, intézkedései és forrásai érdemben változtatni tudnak a vidéket érintő foglalkoztatási gondokon, és a megfelelő szintű jövedelem és életszínvonal biztosításán keresztül érdemben hozzájárulnak a vidékbiztonságot megalapozó versenyképesség kialakításához, javításához.

7 FELHASZNÁLT IRODALOM

- Abayné H. E. – Fábián Gy. (2004): *Gazdasági környezet és versenyképesség alakulása a magyar mezőgazdaságban*.
Elérhetőség: www.nkfp014.hu/dokumentumok/nkfp/krf185.doc (utolsó letöltés: 2018. február 10., a webhely a megjelenés idejére megszűnt)
- Andermann G. – Schmitt G. H. (1996): Die Bestimmungsgründe der Beschäftigung in der Landwirtschaft. Eine quantitative Analyse der kurzfristigen Anpassung der Größe und Struktur des Arbeitskräftebestandes der Landwirtschaft im früheren Bundesgebiet 1971 bis 1991. *Mitteilungen aus der Arbeitsmarkt- und Berufsforschung*, 29 (4) pp. 630-655.
- Andor Cs. (2000): Munkanélküliség-számítás. Ahány módszer, annyi ráta. *Consultion magazin* (5). Elérhetőség: <http://www.consultationmagazin.hu/index.php?menu=cikk&id=66> (utolsó letöltés: 2018. február 10., a webhely a megjelenés idejére megszűnt)
- ÁMÖ (Általános Mezőgazdasági Összeírás) (2000): *Magyarország mezőgazdasága a 2000. évben – településsoros és területi adatok*. Budapest: KSH.
- Bengs C. – Schmidt-Thomé K. (Szerk.) (2005): *Urban-rural relations in Europe, ESPON Project 1.1.2 Part 1: Final Report*. Helsinki: Centre for Urban and Regional Studies, University of Technology.
- Bíró Sz. – Székely E. (szerk.) (2012): *A mezőgazdasági foglalkoztatás bővítésének lehetőségei vidéki térségekben*. Budapest: AKI.
- Boldizsár G. – Szilágyi T. (2017): *A biztonságos vidék, mint az állam létfeltétele*. Kézirat. Budapest-Gödöllő: NKE, SZIE.
- Breustedt, G. – Glauben, T (2007): Driving Forces of Exiting from Farming in Western Europe. *Journal of Agricultural Economics* (1) pp. 115-127.
- Buday-Sántha A. (2006): A környezeti elemek hatása a területi versenyképességre. In: Horváth Gy. (Szerk.) (2006): *Régiók és települések versenyképessége*. Pécs: MTA RKK. pp. 352-384.
- Bukosza G. (2003): Van-e szociális kérdés a mezőgazdaságban? *A Falu* (1) pp. 29-31.
- Clout H. (1993): *European Experience of Rural Development. Report for the Rural Development Commission. Strategy Review*. [Topic Paper no. 5.] London: Department of Geography, University College London.
- Csaba P. (Szerk.) (1998): *Munkaerőfelmérés módszertana*. Budapest: KSH.
- Csete L. – Láng I. (2005): *A fenntartható agrárgazdaság és vidékfejlesztés*. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ.
- Cséfalvay Z. – Csizmadia N. – Csordás L. (2005): Kistérségek versenyképessége és a globális hálózatok. *Polgári Szemle* (6-7) pp. 68-76.
- Csöste A. (2005): *Reménykeltők. Politikai vállalkozók, hálózatok és intézményesülés a magyar vidékfejlesztésben 1990-2002 között*. Budapest: Századvég.
- Dajka J. (1999): A mezőgazdaság jelentősége a foglalkoztatásban. *Falu-Város-Régió* (3) pp. 25-27.
- Dorgai L. (2010): *Vidék- és területfejlesztés 6., Vidéki térségeink jellemzői és változások irányai a rendszerváltást követően*. Győr: Nyugat-magyarországi Egyetem. Elérhetőség: http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0027_VTEF6/ch01s02.html#id482148 (utolsó letöltés: 2019. december 4.)

- Dövényi Z. – Tolnai Gy. (1993): A munkanélküliség regionális kérdései Magyarországon. In: Enyedi Gy. (szerk.): *Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. pp. 143-174.
- EC (1999a): *European Spatial Development Perspective. Towards Balanced and Sustainable Development of the Territory of the European Union*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- EC (1999b): *Sixth Periodic Report on the Social and Economic Situation and Development of Regions in the European Union*. Luxembourg: European Commission.
- EC (2008): *Poverty and social exclusion in rural areas. Final study report*. Luxembourg: European Commission, Directorate General for Employment, Social affairs and Equal opportunities.
- EC (2010): Európa 2020 – Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája. A Bizottság közleménye COM(2010) 2020 végleges. Brüsszel: Európai Bizottság.
- EC (2012): *A view on employment, growth and innovation in rural areas*. SWD(2012) 44 final. Commission staff working document. European Commission: Brussels.
- EC (2013): *Rural Development in the European Union – Statistical and Economic Information – Report 2013*. Brüsszel: European Commission Directorate-General for Agriculture.
- EC (2016): *CAP Context Indicators 2014-2020 – 2016 update*. Elérhetőség: https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/cap-indicators/context/2016/full-text_en.pdf (utolsó letöltés: 2019. december 4.)
- Enyedi Gy. (1998): *A városnövekedés szakaszai*. Budapest: Akadémia kiadó.
- European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (1999): *Participation in Rural Development*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Eurostat (2010): *Eurostat Regional Yearbook, 2010*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Eurostat (2012): Focus on territorial typologies. In: *Eurostat Regional Yearbook, 2012*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. 193-201.
- Eurostat (2017): *Eurostat Regional Yearbook, 2017*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Faluvégi A. (2004): *A társadalmi-gazdasági jellemzők területi alakulása és várható hatásai az átmenet időszakában*. [KTK/IE Műhelytanulmányok 5] Budapest: MTA KTK.
- Gábor R. (1998): Reményvesztett dolgozók a fejlett piacgazdaságban. *Közgazdasági szemle* 45. (4) pp. 370-378.
- Gere J. – Szilágyi D. (2015): *Városok-falvak*. [Magyarország településhálózata 2.]. Budapest: KSH
- Heilig G. K. (2002): *European Rural Development (ERD). Project Description*. Laxenburg, Austria: International Institute for Applied Systems Analysis.
- Henkel G. (2004): *Der Ländliche Raum*. Stuttgart: Borntraeger.
- Horváth Gy. (2001): Magyar régiók és települések versenyképessége az európai gazdasági térben. *Tér és Társadalom* (2) pp. 203-232.
- Ilbery, B. W. – Bowler, I. R. (1998) From agricultural productivism to post-productivism. In: Ilbery, B. W. (szerk.) *The geography of rural change*. Longman, Harlow. pp. 57-84.
- Karácsony P. (2009): A versenyképesség fogalma és mérési módszerei az agrárgazdaságban. *Acta Agronomica Óváriensis* 51. (1) pp. 59-66.
- Káposzta J. (2007): *Regionális gazdaságtan*. Egyetemi jegyzet. Gödöllő: SZIE GTK
- Kovács A. D. – Farkas J. Zs. – Perger É. (2015): A vidék fogalma, lehatárolása és új tipológiai kísérlete. *Tér és Társadalom* 29. (1) pp. 11-34.
- Kovács T. (2003): *Vidékfejlesztési politika*. Budapest-Pécs: Dialóg Campus kiadó.

- KSH (2017): *Magyarország, 2016*. Budapest: KSH.
- Kulcsár L. (szerk.)(2006): *Vidékfejlesztés*. Egyetemi jegyzet. Gödöllő: SZIE.
- Kulcsár L. (2017): *A vidékfejlesztés elméleti megközelítése: regionális és kulturális összefüggések*. Kolozsvár: Kriterion
- Laky T. (2003): *Magyarországi munkaerőpiac 2003*. Budapest: Foglalkoztatási Hivatal OFK
- László Gy. (2007): *Munkaerőpiaci politikák*. Pécs: PTE KTK.
- Lengyel I. (2003): *Verseny és területi fejlődés: térségek versenyképessége Magyarországon*. Szeged: JATEPress.
- Lengyel I. – Szakálné Kanó I. (2012): Competitiveness of Hungarian Urban Microregions: Localization Agglomeration Economies and Regional Competitiveness Function. *Regional Statistics* (2) pp. 27-44.
- Lukovics M. (2008): Eljárás a területi versenyképesség mérésére. *Területi Statisztika* (3) pp. 245-263.
- Lukovics M. – Kovács P. (2011): A magyar kistérségek versenyképessége. *Területi Statisztika* (1) pp. 52-71.
- Nemes Nagy J. (2004): Új kistérségek, új városok. Új versenyzők? *Regionális Tudományi Tanulmányok* (9) pp. 5-42.
- MNTFS (2014): *Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia II. Tartósan rászoruló-k-szegény családban élő gyermekek-romák (2011–2020)*. Frissített változat. Budapest: Emberi Erőforrások Minisztériuma, Szociális és Társadalmi Felzárkózásért Felelős Államtitkárság.
- NVS (2012): *Nemzeti Vidékstratégia 2012 – 2020*. Budapest: Vidékfejlesztési Minisztérium.
- Obádovics Cs. (2004): *A vidéki munkanélküliség térségi eloszlásának elemzése*. Doktori értekezés. Gödöllő: SZIE.
- OECD (1994a): *Creating rural indicators for shaping territorial policy*. Párizs: OECD.
- OECD (1994b): *Farm Employment and Economic Adjustment in OECD Countries*. Párizs: OECD.
- OECD (1994c): *Agricultural policy reform: new approaches. The role of direct income payments*. Párizs: OECD.
- OECD (2006): *The New Rural Paradigm. Policies and Governance*. Párizs: OECD.
- OFTK (2014): NEMZETI FEJLESZTÉS 2030 – Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptió. *Magyar Közlöny* (1) pp. 10-299.
- OTK (2005): *Országos Területfejlesztési Konceptió*. Budapest: Országos Területfejlesztési Hivatal
- Potori N. (Szerk.) (2012): *Közös Agrárpolitika 2014-2020. A reformtervezetek alapján várható hatások és kihívások Magyarországon*. AKI: Budapest.
- Pouliquen A. (2001): *Competitiveness and Farm Incomes in the CEEC Agri-Food Sectors. Implications before and after Accession for EU Markets and Policies*.
- Ray C. (1998): Culture, Intellectual Property and Territorial Rural Development. *Sociologia Ruralis* (1) pp. 3-20.
- Ritter K. (2008): A helyi fejlesztés esélyei – agrárfoglalkoztatási válság és területi egyenlőtlenségek Magyarországon. *Területi Statisztika* 48. (5) pp. 554-572.
- Rizov M. – Swinnen J. F. M. (2004): Human capital, market imperfections, and labor reallocation in transition. *Journal of Comparative Economics* (4) pp. 745-774.
- Samuelson P. A. – Nordhaus W. D. (2000): *Közgazdaságtan* (Eredeti: Economics. New York: McGraw-Hill Companies Inc. 1998, 16. kiadás). Budapest: KJK-Kerszöv.
- SEGIRA (2010): *Study on employment, growth and innovation in rural areas*. European Commission: Brussels.
- SERA (2006): *Study on Employment in Rural Areas, Final Deliverable*. Luxembourg: European Commission, Directorate General for Agriculture.
- Starosta P. (1994): Ruralization and Rurality: Three Perspectives. In: Symes D. – Jansen A. J. (Szerk.): *Agricultural Restructuring and Rural Change in Europe*. Wageningen: Agricultural University, pp. 65-74.
- Swinburn, G. – Goga, S. – Murphy, F. (2004): *A helyi gazdaságfejlesztés kézikönyve*. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung;

London: UK DFID; Washington D.C.: The World Bank.

- Swinnen J. F. M. – Dries L. (2003): A framework for analysing labour mobility in agriculture and rural areas of transition countries. In: OECD: *Agricultural and Rural Development Policies in the Baltic Countries*. Párizs: OECD, pp. 115-133.
- Swinnen J. F. M. – Dries L. – Macours K. (2005): Transition and agricultural labor. *Agricultural Economics* (1) pp. 15-34.
- Szilágyi D. (2014): A vidéki agglomerációk társadalmi-gazdasági jellemzői. *Területi Statisztika* (6) pp. 606-622.
- Szirmai V. (szerk.)(2009): *A várostérségi versenyképesség társadalmi tényezői*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus.
- Tímár J. (1991): *A munkaerő-kínálat gazdaságtana*. Budapest: Aula kiadó.
- Tömpe F. (2006): *Makroökonómia*. Egyetemi tankönyv. Gödöllő: SZIE.
- UMVST (2007): *Új Magyarország Vidékfejlesztési Stratégiai terv*. Budapest: FVM.
- Vida Gy. (2016): A vidéki agglomerációk, agglomerálódó térségek és nagyvárosi településegységek versenyképességének sajátosságai. In: Lengyel I. – Nagy B. (szerk.): *Térségek versenyképessége, intelligens szakosodása és újraiparosodása*. Szeged: JATEPress. 204-222.
- Valér É. (1987): Az urbanizálódás falvakat érintő fő sajátosságai. *A Falu* (2) pp. 31-37.
- VP (2014): *Magyarország – Vidékfejlesztési Program, 2014-2020*. Budapest: Magyarország Kormánya.

A Nemzeti Közzolgálati Egyetem kiadványa

Kiadó:

Nemzeti Közzolgálati Egyetem
Közigazgatási Továbbképzési Intézet

www.uni-nke.hu

Felelős kiadó:

Prof. Dr. Kis Norbert rektorhelyettes

Címe: 1083 Budapest, Üllői út 82.

Kiadói szerkesztő:

Kiss Eszter

Tördelőszerkesztő:

Mikes Vivien

ISBN 978-963-498-325-5 (elektronikus)